

VAKIF ARAŞTIRMALARINDA KAYNAK OLARAK HURÛFÂT DEFTERLERİ: KANGIRI ÖRNEĞİ

Hasan Demirtaş*

Özet

Bu çalışmanın hazırlanmasındaki amaç, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen Hurûfât Defterleri (Rûznâmçe Defterleri)'ni, Kaza-i Kangırı (Çankırı) örneğinde bilim dünyasına tanıtmaktır. Bu defterler dönemin kaza idari yapısına göre tutulmuş, kazaların isimleri alfabetik sıraya göre dizilerek vakıf işlemleri ilgili kazanın isminin altına yazılmış ve defterler ismini bu alfabetik sıradan almıştır. Tutulduğu zaman dilimi göz önünde bulundurulursa, Kangırı Hurûfât Defterleri'nin yaklaşık iki asırlık bir dönemi daha özelde tespit edilebilme olanağını sunduğu görülecektir. Kangırı Kazası'nı ihtiva eden 26 adet Hurûfât Defteri incelendiğinde, Osmanlı Dönemi'nde Kangırı merkezindeki mahalleler, kasaba ve köyler tespit edilecek, bunun yanı sıra buralarda hizmet veren vakıflar, vakıf müesseseler ve ifa edilen görevler ortaya çıkarılacaktır. Böylece üzerinde çalışılan bölgenin idari yapısı ve kültürel zenginliği daha da netleşecektir.

Anahtar Kelimeler:

Hurûfât Defteri, Kangırı, Vakıf, Câmi, Mescit, Medrese, Zâviye.

RESEARCHES IN RESEOURCE FOUNDATION THE REGISTRIES HURÛFÂT: EXAMPLE OF KANGIRI

Abstract

The aim of this study is to introduce Kangırı Hurûfât (Rûznâmçe) Registries, which is protected in the archives of the Directorate General of Foundations, to the science world. These registries were arranged according to the administrative structure of the time, the names of the "kaza" are arranged in an alphabetical order. Processes of foundation are written under the relevant "kaza" (province). The name of the registry is the determined by an alphabetical order. Given the time period is held, nearly two centuries of Hurûfât Registries of letters in a period can be identified more specifically offered the opportunity to be seen. When 26 Hurûfât Registries are examined including Kaza of Kangırı (Çankırı), neighbours in the center of Kangırı, towns and villages will be identified. Moreover, the waqfs that served here, institutions, and fulfilled duties will be revealed. Thus, the administrative structure and the cultural richness of the region will be more clear.

Key Words:

Hurûfât Registry, Kangırı, Foundation, Mosque, Masjid, Madrasah, Zâviye

* VGM Araştırmacı, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Doktora Öğrencisi.

Giriş

Osmanlı Devleti vakıflar aracılığı ile kuruluşundan itibaren sosyal devlet anlayışına uygun olarak, hâkimiyeti altındaki en küçük idarî birimine kadar her bölgeyi câmi, mes-cit, namazgâh, han, hamam, çeşme, sebil, suyuolları, imaret, şifahane gibi sosyal tesislerle; medrese, mektep, tekke ve zâviye gibi eğitim kurumları ile donatmıştır. Kurmuş olduk-ları müesseseleri ile vakıflar, değişik kadrolar altında çok sayıda çalışan istihdam etmele-ri, satın almalar, maaş ödemeleri, gelir fazlalarından çeşitli kesimlere aylık ödemeleri ve imaretlerden yemek ve ekmek dağıtımını yolu ile ekonomiye de büyük ölçüde katkı sağla-mışlardır (Orbay 2005: 29). Vakıflar iktisadî ve sosyal yaşamdaki önemleri neticesinde gerek İslam tarihi gerekse Osmanlı sosyal ve iktisadî tarihi açısından merkezî önemde bir araştırma konusu oluşturmaktadırlar¹.

Selçuklu, Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde kurulan vakıfların günümüze kadar ulaşmış vakfiyeleri ile vakıflarla ilgili ferman, berat, ilam gibi belgeler ve bunların yanı sıra muhtelif vakıf muamelatının kayıtlı olduğu defterler Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)'nde muhafaza edilmektedir². VGMA'da yer alan defterler genel olarak; vakfiye fihrist defterleri, vakfiye defterleri, vakıf idaresi ve hukuku ile ilgili defterler, vakıf görev tevcih defterleri ile vakıf sistemi ve harcama kalemleri defterleri şeklinde bir tasnife tabi tutulabilir (Alkan 2007: 30). Bu çalışmada iktisadî, malî ve sosyal tarih için olduğu kadar yerleşim ve şehirleşme tarihi bakımından da ilgi çekici bulunan; muhtevası bakımından yukarıdaki tasnif çerçevesinde *Atik Şahsiyet Defterleri* ve *Yeni Şahsiyet Defterleri* ile birlikte vakıf görev tevcih defterleri arasında yer almakta olan *Hurûfât Defterleri* konu edinilmiştir.

Çalışmada öncelikle, birçok bilimsel ve kültürel çalışmaya kaynaklık etmiş olan *Hurûfât Defterleri*'nin bilim dünyasındaki yeri ve önemi hakkında, bu alanda var olan çalışma-lar ışığında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Daha sonra ise *Hurûfât Defterleri*'nin Osmanlı bürokrasisi içerisinde ne zaman ve nerede tutulmaya başladığı sorularına ce-vap aramak amacıyla bir tartışma açılmış, elde edilen bilgi ve belgeler neticesinde bu sorular cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı döneminde *قضاء کانغری* (Kaza-i Kangırı³)'ya ait 26 defterde yer alan, 1690-1834 yılları arası kayıtları ihtiva eden 1800 kadar vakıf atama kaydı incelenmiş, kaza merkezi olarak *Kangırı* ile bağlı yerleşim mer-kezlerinde kurulmuş vakıflar ve vakıf müesseseleri, bu vakıflarda hizmet verenlerin ifâ

1 Vakıfların sosyal, iktisadî ve kültürel yaşamdaki rollerini ortaya koyan çalışmaların bir kaçı için bkz. Köprülü (1942), "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, II, 1-35; Barkan (1942), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara, s. 279- 387; Yediyıldız (1982), "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, XIV, 1-27; Yediyıldız (1982), "Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, XV, 23-53; Öztürk (1983), *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, VGM Yayınları, Ankara; Öztürk (1995), *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, TDV Yayınları, Ankara; Yüksel (1998), *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas.

2 Osmanlı Devleti'nde divan ve divana bağlı kalemlerce yürütülmekte olan vakıf işleri, 1826 tarihinde Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nin kurulmasıyla birlikte nezâret tarafından yürütülmeye başlanmış, vakıflarla ilgili tutulan defterler ve diğer kayıtlar nezâret idaresine intikal etmiştir. Evkâf Nezâreti'nin son zamanlarında İstanbul'da Atık Ali Paşa Medresesi'nde muhafaza edilmiş olan vakıflarla ilgili defterler ve diğer arşiv malzemeleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kurulmasından sonra 1936 yılında Ankara'ya Genel Müdürlük binasına nakledilmiştir. Bkz. Ateş (1985), "Vakıf Belgeler Arşivi'nin Dünü ve Bugünü", 2. *Vakıf Haftası 3-9 Aralık 1984*, Ankara, s. 28.

3 Çankırı, Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyeti dönemlerinde *کانغری* (Kengiri) ve *کانغری* (Kangırı) şekillerinde adlandırılmış, halk arasında söylenen Çangırı veya Çengiri, Cumhuriyet döneminde Çankırı şeklinde resmîyet kazanmıştır. Bkz. Şahin (1993), "Çankırı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. 8, s. 216.

etmiş oldukları görevler ve vakıf eserlerin bulundukları yerlerin isimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Diğer yandan da *Kangırı Kazası* örneğinde *Hurûfât Defterleri*'nin maddi tanıtımı yapılarak yazım tekniği, diplomatik özellikleri ve içeriği tespit edilmeye çalışılmış; bu defterlerin vakıf araştırmaları ve de vakıfların işleyişinin anlaşılması açısından önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır⁴.

1. Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri

*Rûznâmçe*⁵ olarak da adlandırılan, vakıflarla ilgili atamalarda ataması yapılan kişiye *berat* verilmesinin akabinde, bir nevi berat özeti denilebilecek kayıtların defterlere kaydedilmesiyle oluşturulan *Hurûfât Defterleri*, tutuldukları dönemin idarî yapısına göre kazaların isimlerinin alfabetik harf sırasına göre dizilmesi ve vakıf atama işlemlerinin ilgili kaza isminin altına yazılmasıyla oluşturulmuştur. Arapça *harf* kelimesinin çoğulu olarak *Hurûfât* adı verilmiş olan bu defterlerde, Osmanlı Devleti'nde vakıflara ait atama kayıtlarının yanında söz konusu vakfın gerçek niteliğiyle ilgili veya herhangi bir vakıf şartına ait muamelata da rastlanılmaktadır (Vakıf Kayıtlar Rehberi 1939: 28). Tutuldukları dönem

içerisinde *Hurûfât Defterleri*'nden kaza merkezindeki mahalle ve mevki adları, köylerin ve mezraların isimleri tespit edilebilmektedir. Kazada ve ona bağlı köylerde bulunan vakıf yapıların isimleri, kimler tarafından yaptırıldığı, bir kazada bu müesseselerden kaç tane bulunduğu ile kazadaki müderris, imam, müezzin, muallim-i sıbyan, zâviyedar vb. görevlilerin adları ve bunların büyük bir kısmının ölüm tarihleri; kazada görev yapan kâdî ve nâiblerin ve mahkemede görev yapan muhızlıların isimleri ile bir kazada görev yapan kişilerin tayin biçimleri, görevde kalış süreleri, aldıkları ücretler, ayrılış sebepleri ve daha başka esaslar hakkında da bilgilere ulaşılabilir (Öntü 1999: 132 vd.).

Hurûfât Defterleri'ndeki atama kayıtları genel olarak birkaç satırlık hatta bazen tek satırlık kayıtlar olsalar bile, atama kayıtlarında ücretlerin belirtilmesi iktisadî tarih; atamaların ve görev değişikliklerinin nedenlerini göstermesi sosyal tarih; vakıf eser adları ile bu eserlerin yapılış tarihi veya bu yapılarda zaman içerisinde meydana gelen değişiklikleri göstermesiyle sanat tarihi ve şehir tarihçiliği açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir (Çal 2011: 94).

Resim 1: VGM Hurûfât Defteri Örneği

4 Benzer bir çalışma için bkz. Alkan M. (2010), "Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurufat Defterleri: Adana Örneği", XV. Türk Tarih Kongresi: 11-15 Eylül 2006, C. 4 A, s. 825-842.

5 روزنامه : Her günlük vuku'at veya masârıfı yazmaya mahsûs el defteri, küçük yevmiye. Şemsettin Sami (1996), *Kâmûs-ı Türkî*, s. 674; Günlük varidat ve masarîfâtın yahut vuku'âtın kaydına mahsus deftere verilen addır. Daha fazla bilgi için bkz. Pakalın M.Z. (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, s. 60 vd.).

Hurûfât Defterleri, tutuldukları dönemde vakıflar açısından adeta bulundukları yerlerin vakıf envanter defterleri gibi vazife görmelerinin yanı sıra, vakıf personelinin özlük haklarının kayıtlarının tutulduğu defterler olarak da nitelendirilebilir.

Vakıflar ve vakıf teşkilatı açısından olduğu kadar Osmanlı taşra teşkilatı açısından da çok mühim bir kaynak olan Hurûfât Defterleri'nden pek çok araştırmacı istifade etmiştir. Bu konudaki ilk müstakil çalışma Prof. Dr. Tuncer Baykara tarafından yapılmıştır. Baykara'nın *Varna* ile ilgili *VGMA Defter 1218*'de yer alan kayıtları incelediği makalesi (Baykara, 1988) ve *VGMA Hurûfât Defterleri* serisi içinde yer alan *VGMA Defter 1142*'yi olduğu gibi yayınlama yoluna gittiği kitabı (Baykara, 1990) Hurûfât Defterleri'nin ana kaynak olarak kullanıldığı ilk çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır⁶.

Baykara, bilim dünyasına kazandırmış olduğu *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)* isimli kitabında, Hurûfât Defterleri serisinde yer alan *VGMA Defter 1142* atama kayıtlarından yola çıkarak kaza merkezinde mahkemeler, esnaf birlikleri ve şehir hayatının farklı alanlarına hizmet veren görev ve görevlileri tespit etmiş ve bu kitabın giriş bölümünde üzerinde çalışmış olduğu Hurûfât Defteri 1142 hakkındaki analizi, sonraki zamanlarda kaleme alınan ve Hurûfât Defterleri'nin başlıca kaynak olarak kullanıldığı bilimsel çalışmalara referans kaynağı olmasının yanında Hurûfât Defterleri hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenler için başlıca başvuru kaynağı olarak gösterilmiştir. Yazarın olduğu gibi yayınlama yoluna gittiği söz konusu defterin kâtip, mukayyid, muhızır gibi mahkeme ile ilgili görevliler; esnaf şeyhliği, ahi-babalık, kethüdalık, yiğitbaşılık gibi esnaflıkla ilgili görevliler ve yine kaza merkezinde görev yapan şehir kethüdası, mimar, mimarbaşı, su-yolcu gibi şehir hayatı ile ilgili görevlilerin atama kayıtlarını içeriyor olması (Baykara 1990: 14-16) nedeniyle vakıf araştırmalarında önemli bir kaynak olan Hurûfât Defterleri hakkında genel bir kanaat oluşturması mümkün gözükmemektedir.

Bir şehrin tarihi bakımdan mimari özelliklerinin tespit edilebilmesinin yanında, tarihi bir yapının kim tarafından nerede yapıldığı, söz konusu yapıda tarihi süreçte meydana gelen hasar, tamirat ve yeniden inşa gibi değişikliklerin de Hurûfât Defterleri'nden tespit edilebiliyor olması, bu defterleri sanat tarihçileri için önemli bir kaynak haline getirmektedir. Nitekim Çal, Hurûfât Defterleri arasında yer alan *VGMA Defter 1192*'den faydalanarak, Yunanistan ve Bulgaristan'daki Türk mimari eserlerini ortaya koymuştur (Çal 2001b; 2011). Hurûfât Defterleri'nin ana kaynak olarak kullanıldığı şehir tarihi araştırmalarına Taş (1994), Öntuğ (1999), Çal (2001 a), Küçükdağ (2002), Kılıcı (2003), Eken (1998 ve 2006)'in çalışmaları örnek olarak gösterilebilir.

Son dönemlerde bilim dünyasında Hurûfât Defterleri'ne olan ilgi artmış ve Ilgın (Özdemir 2005), Kır-İli (Akıncı 2007), Aksaray (Temel 2008), Karaman Ereğlisi (Temel 2008), Seydişehir (Parlak 2009), Maraş (Yıldız 2010), Niğde-Bor (Öge 2010), Seferihisar-ı Günyüzü (Çınar 2009), Ayıntâb (Şanlı 2010) kazaları Yüksek Lisans Tezi olarak çalışılmıştır.

6 Çal, Hurûfât Defterleri hakkında ilk müstakil çalışmaların kendisi tarafından (Çal 2001a; Çal 2001b) yapıldığını belirtmektedir (Çal 2011: 95).

1.1. VGMA Hurûfât Defterlerinin Tarihi

Vakıfların her türlü görev tevcihâtının tutulduğu defterler olan Hurûfât Defterleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan belgeler arasında mühim bir yer tutmakta olup, tarihsel olarak kendi içerisinde atik ve cedîd defterler olarak ikiye ayrılmaktadırlar⁷. VGMA'da içerikleri bakımından *Anadolu Hurûfât Defterleri* ve *Rumeli Hurûfât Defterleri* olarak iki seri halinde toplam 209 adet Hurûfât Defteri bulunmaktadır⁸.

Anadolu Hurûfât Defterleri, VGMA Defter 530-569 numaralı defterler ile VGMA Defter 1055-1160 numaralı defterler olmak üzere toplamda 146 adet olup, iki seriden oluşmaktadır. Anadolu Hurûfât Defterleri tarih olarak H. 1101-1258 (M. 1689-1840) yılları arasında yer alan atama kayıtlarını içermekte olup bunlardan en erken tarihli VGMA Defter 1138'de yer alırken en geç tarihli kayıt ise VGMA Defter 564'te bulunmaktadır.

Rumeli Hurûfât Defterleri serisi ise VGMA Defter 1161-1223 numaralı defterlerden oluşmakta olup 63 adettir. Bu defterler, Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul da dahil olmak üzere Avrupa kıtasında yer alan topraklarındaki kazalarına ait vakıf atama kayıtlarını içermektedir. Rumeli Hurûfât Defterleri serisinde, defterlerin tutulma tarihleri arasında kopukluklar olduğu göze çarpmaktadır. Bunların en eski tarihli H. 995 (M. 1586) tarihli VGMA Defter 1223 *İstanbul Rumeli Mahlut Defteri* ile H. 999 (M. 1590) tarihli VGMA Defter 1197 *İstanbul ve Rumeli Mahlut Defteri*'dir. Bu iki defteri, H.1045 (M. 1635) tarihli VGMA Defter 1221 *İstanbul Rumeli Elif Defteri* ve H. 1096 (M. 1684) tarihli VGMA Defter 1179 *Rumeli Hurûfât Defteri* takip etmektedir.

Özellikle Rumeli Hurûfât Defterleri arasında yer alan H. 995 (M. 1586) tarihli VGMA Defter 1223 ile H. 999 (M. 1590) tarihli VGMA Defter 1197 numaralı defterlerin H. 1101 (M.1689) yılından itibaren seri halinde devam eden Anadolu ve Rumeli Hurûfât Defterleri'nden 100 yıl kadar daha eski kayıtlar olmasına rağmen yazım tekniğinin aynı olması dikkat çekicidir. Bu iki defter bize 1586 yılından itibaren Hurûfât Defterleri'nin tutulmaya başlandığı ve 1689 yılına kadar geçen süre içerisinde düzenli bir şekilde tutulmuş olabileceği; fakat bu defterlerin VGMA'da olmadığı fikrini vermektedir⁹.

VGMA'da Anadolu Hurûfât Defterleri serisinde 26 adet (ا), 8 adet (ب), 7 adet (ق), 4 adet (د), 6 adet (ه) harfli defter müstakil halde bulunmaktadır. Geriye kalan 93 defter ise alfabetik olarak ikili, üçlü, dörtlü olmak üzere muhtelif harf guruplarından oluşmaktadır.

7 Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından 1939 yılında yayınlanmış olan *Vakıf Kayıtlar Rehberi* adlı kitapta; Hurufat Defterleri'nin atik ve cedid olmak üzere iki seriden oluşmakta olduğu belirtilerek, arşiv fihrisinde 530-569 numaralar arasında kayıtlı olan cedid defterlerin H. 1203[1103]-1258 (M. 1690- 1840) tarihleri arasını kapsadığı, atik kayıtların ise arşiv fihrisinde 1055-1223 numaralı defterlerden oluşmakta olup, H. 1086 (M. 1675) tarihinden sonraki tevcihâtı içerdiği belirtilmiştir. Bkz. *Vakıf Kayıtlar Rehberi* (1939), Ankara, s. 28-29.

8 VGMA'da bulunan Hurûfât Defterleri'nin sayısı kimi çalışmalarda 209 (Ateş 1985), kimi çalışmalarda ise 206 (Alkan 2010) olarak verilmiştir. Çalışmamızın yapıldığı sırada VGMA tasnif çalışmaları devam etmekte olduğundan 209 adet olarak tespit etmiş olduğumuz Hurûfât Defterleri'nin sayısının artması ihtimal dâhilindedir.

9 Giriş bölümünde zikredilen çalışmalarda Hurûfât Defterleri'nin XVII. yüzyılın sonlarından itibaren tutulmaya başlandığı yönünde bir görüş hâkim olmakla birlikte; Alkan, Hurufat Defterleri serisi içerisinde yer alan ve diğerlerinden yaklaşık 100 yıl önce tutulan VGMA Defter 1223 ile VGMA Defter 1197 numaralı defterlerin kayıt tarzlarının, seri haldeki defterlerle aynı oluşu sebebiyle iki adetten ibaret olmaması gerektiği görüşündedir (Alkan 2010).

Rumeli Hurûfât Defterleri arasında 5 adet İstanbul Rumeli (ا), 2 adet Rumeli (ب), 7 adet Uzak Rumeli, 1 adet Rumeli (ب), 1 adet Rumeli (ت), 1 adet Rumeli (ج) defterleri müstakil olarak tutulmuşken; 35 adet Rumeli Hurûfât Defteri ikili, üçlü alfabetik gruplar halinde tutulmuştur. Herhangi bir harf terkibi olmaksızın karışık halde kayıtlardan oluşan *Rumeli Hurûfâtı Mahlûl* adıyla 9 adet defter bulunmaktadır.

1.2. VGMA Hurûfât Defterleri'nin Nerede Tutulduğu Sorusu

Osmanlı bürokrasisinde ve arşivciliğinde defter tutma ve kaydetme usulü esas kabul edilmiş ve deftere kaydedilmeyen hüküm ve beratlar geçerli sayılmamıştır (Sarınay 2010: 3). Vakıf görevlileri ile kaza merkezinde mahkeme çalışanları ve esnaf birliklerinde görev yapanlara ait atama kayıtlarını içeren Hurûfât Defterleri'nin çalışmamızın giriş bölümünde isimleri zikredilen bilimsel araştırmaların tamamında *Kazaskerlik* dairesince tutulduğu yönünde bir kabul göze çarpmaktadır. Hurûfât Defterleri hakkında yapılan çalışmaların tamamında yer alan bu görüşün kaynağı Baykara'nın çalışmalarıdır (1988; 1990). Yazar, *VGM Defter 1218* verilerine göre Varna'yı ele aldığı makalesinde, söz konusu defterde yer alan bilgileri "Rumeli Kazaskerleri'ne âit hükümlerin özetlerinin yer aldığı bir kütük defteri" olarak tanımlamıştır (Baykara 1988: 409). Yine Baykara, bizim de çalışmamız esnasında Kangırı Kazası ile ilgili kısımlarını kullanmış olduğumuz *VGMA Defter 1142*'yi transkribe ederek kitaplaştırmıştır. XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti taşra teşkilatındaki görev ve görevlilerin tespit edilmiş olduğu bu eserin giriş bölümünde, transkripsiyonu yapılarak yayınlanan defterin *Kazaskerlik* tarafından tutulduğu belirtilerek defterin yazım tekniği ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Kazaskerlerin ilmiye sınıfı mensuplarının tayin, azil, nakil, terfi gibi işlemlerini "rûz-nâmçe" adı verilen defterlere kaydediyor olmalarının (Uzunçarşılı 1984: 87) yanında, Hurûfât Defterleri'nin Anadolu ve Rumeli serilerinden oluşması, defterlerin kayıt usûlü, kimi görevlilerin atamalarının kazasker ilâmıyla, kimi müderris tayinlerinin de şeyhülislâmın işaretiyle yapılması, ayrıca bazı defterlerin ilk sayfasına, kazasker atama kayıtlarının yazılmış olması; Hurûfât Defterleri'nin Kazaskerlik dairesi tarafından tutulmuş olduğu düşüncesini desteklemektedir (Alkan 2010: 826).

Diğer taraftan, Osmanlı Devletinde vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, tımar ve zeamet sahipleri dışındaki bütün hizmetliler ile hazine, evkaf ve gümrükten maaş alan her türlü devlet memurlarının tayin muameleleri ve bunlara ait kayıtların Divân-ı Hümayûn'un en önemli kalemlerinden olan *Ruus Kalemi* tarafından tutulması (Sarınay 2010: 77); ve bu çerçevede devlet hizmetinde bulunan kimselerin tayin beratlarını ve vazife tevcihlerine ait belgeleri hazırlayan daire şeklinde tanımlanan, vakıflarda ve vakıf müesseselerde görev yapan müderris, imam, vâiz, cüzhân, devirhân, mütevellî, katip vs. görevliler ve evkâftan maaş veya tahsisat alanların malî işleri ve bütün muamelelerinin *Ruus Kalemi* tarafından yürütülmüş olması (Halaçoğlu 1998: 21-22) Hurûfât Defterleri'nin bu kalem tarafından

tutulma ihtimali olabileceği sonucuna ulaşılmasına neden olmaktadır. Ancak *Ruûs Kalemî* tarafından vakıflar ile dinî müesseselerdeki vazife sahiplerinin, devlet kalemlerindeki büyük küçük kâtiplerin, saray ağası ve hademelerinin, dizdar ve kale erenlerinin berat ve fermanlarının kaleme alınıyor olması (Göyünç 1968: 17) ve bu kalemce tutulmuş olan *Ruûs Defterleri*'nde vakıf tevcihâtının yanında diğer devlet ricali ve memurların atama kayıtları ile divan toplantılarında arzlara verilen cevaplar, bir kısım ferman özetleri, divan kararları ile haberler ve kısa notların yer alıyor olması (Göyünç 1968: 20 vd.) Hurûfât Defterleri'nin *Ruûs Defterleri*'nden farklı bir defter serisi olarak Ruus Kalemî tarafından tutulma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

Berat tezkirelerinin gerektiğinde müracaat edilmek üzere *ilgili kalem* tarafından *deftere* kaydedilmesiyle beratın kaybolması veya yenilenmesi gibi durumlarda kontrol imkânı sağlanmaktadır. Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, kendi ahkâm ve berat kâtiplerine hazırlattıkları tevcihâta dair beratları özel keseler içinde sadarete gönderirler ve nişanlatırlardı (Genç 1998: 36). Nitekim Anadolu ve Rumeli kazaskerliği kalemlerinde XVII. yüzyıldan itibaren tezkireci, matlabçı, tatbikçi, rûznâmçeci, berat ve ferman kâtipleri görev yapmışlardır (Uzunçarşılı 1984: 154). Bunlardan, tayin işleriyle ilgili kalemin müdürü konumunda olan *ruznemçeci* yazılı halde olan beratı mühürler, kazasker ise mührün hemen yanına *sahb* çekerti. Kazaskerlik dairesinde hazır hale getirilen berat metni, tuğralanmak üzere sadarete gönderilir; burada nişancı tarafından beratların tuğrası çekildikten sonra ehl-i cihâtın isimleri *Kazaskerlerden mühürlü keseler içinde gelen defterlerden* kontrol edilir ve berat buradan da *Kağıt Emîni*'ne yollanırdı (Genç 1998: 61). Berat tezkirelerinin gerektiğinde müracaat edilmek üzere *Rûznâmçe Kalemî* tarafından deftere kaydedilmesi ve nişancı tarafından beratların tuğralanması esnasında kazaskerlikten gelen defterden kontrol ediliyor olması, her iki işlem esnasında bahis konusu olan defterlerin aynı defterler olabileceği fikrini vermektedir.

Kazaskerlikteki *Rûznâmçe Kalemî* büroları kadılar, müderrisler ve müftülerin atama, azil, terfi gibi özlük işlemleri hakkındaki bilgilerle kadı ve müderrislerin maaş bilgilerini kaydeder ve cihet hizmeti denenen imam, müezzin ve vâiz gibi câmi görevlilerinin tevcih işlemlerini yaparlardı (Gündoğdu 2009: 698). Kadı, müderris ve müftü atamalarını içeren *Kazasker Rûznâmçe Defterleri*'nin 377 adedi İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivi'nde bulunmakta olup, tarihi ve kültürel önemini açıklayan bir girişle beraber defterlerin açıklamalı katalogu, Baltacı (1979) tarafından yayınlanmıştır. *Kazasker Rûznâmçe Defterleri* hakkında bir çalışma da Erünsal (1980) tarafından yapılmış ve İstanbul *Nuriosmany Kütüphanesi*'nde bulunan 52 defter bilim dünyasına tanıtılmıştır. Her iki araştırmada toplam sayısı 429 olan *Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri*'nin 250 adedinin *Rumeli Kazaskerliği*'ne ait olması göz önüne alındığında, sayısının daha fazla olması gerektiği anlaşılan *Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçe Defterleri*'nde eksiklik olduğu sonucuna varılabilir. Bu bilgiler ışığında VGMA'da yer alan ve *Rûznâmçe* olarak da

adlandırılmakta olan Hurûfât Defterleri'nin, Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri'nin bir parçası olabileceği ilk başta akla gelse de, Kazaskerlik Rûznâmçeleri'nin gerek genel olarak kadı, müderris ve müftü atamalarını içermesi, gerekse defterlerin dış kapağında *Hocazade Es-Seyyid Abdullah Efendi Hazretlerinin Rûznâmçesi*, sene 1156/1744 gibi Kazaskerlerin isimlerinin yer alması (Gündoğdu 2009: 700) vb. veriler her iki defter serisinin birbirinden farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmamız esnasında tespit etmiş olduğumuz bir belge, yukarıda tartışmaya açılan Hurûfât Defterleri'nin tutulduğu yer konusuna açıklık getirdiği gibi; aynı zamanda Hurûfât Defterleri'nin tutulması esnasında uyulması gereken hususlar hakkında da önemli bilgiler vermektedir (Bkz. Ek 1). Hurûfât Defterleri serisinde yer alan VGMA Defter 1144 numaralı defterin başında yer alan bu belgede, atamalarda yaşanan bazı usulsüzlükler ve yolsuzluklar anlatıldıktan sonra bunların önlenmesi için yapılması gerekenler belirtilmiştir. Bu belgede yer alan bilgilere göre;

- Herhangi bir atama talebi için mütevellî ve kadı arzları geldiğinde öncelikle mühür tatbiki yapıldıktan sonra divan kalemleri tarafından der-kenar edilecek; eğer kaydı bulunamazsa ve *Rûznâmçe-i Askerî*¹⁰de kayıtlı ise bunun tatbiki yapılacaktır; berat verilerek atamanın yapılması gereken arzlar hizmetkâr, muhızır veya bir başka kalem çalışanı tarafından değil sadece *küttâbın re'îsleri*¹¹ tarafından *kazaskere 'arz ve berât oluna* şeklinde işaret ettirildikten sonra *re'îs ma'rifetiyle* beratlar yazdırılacak ve bu beratlar rûznâmçeye kaydettirildikten sonra ilgisine verilecektir.
- Berat karşılığı alınan harçlar *re'îs ma'rifetiyle* kâtipler arasında taksim edilecektir.
- Rûznâmçeye kayıtlı olan cihetlerin atamalarında, mütevellî ve kadı mührü tatbiki yapılmamış arzuhal ve arzlar ile atama talebi için arzuhal ve arz sunma yetkisine sahip olmayanların arz ve ilamlarıyla atama yapılmayacaktır.
- Rûznâmçede kaydı olmayan hiçbir cihet için atama yapılmayacak ve rûznâmçede kaydı olmayan hiç kimse için berat verilmeyecektir.
- Rûznâmçeler her akşam keseye konularak ağzı mühürlenecek ve ertesi sabah *re'îs ma'rifetiyle* açılacak ve bu uygulama sürekli bu şekilde yapılacaktır.
- Askerî Rûznâmçede kaydı olan cihetin maliyeye kaydolanması için der-kenar isteyenlerin arz ve arzuhallerine *maliyeye kayd olmamak üzere ferman-ı âli sâdır olduğu* der-kenar olunacaktır. Söz konusu ferman hükümlerine aykırı hiçbir şey yapılmayacaktır.
- Bu fermanın birer sureti *Askerî Rûznâmçeleri'nin bâlâsına*¹² kaydedilecektir.

10 Rûznâmçe-i Askerî : Kazaskerlik dairesinin kazaiye, şahsiye ve idariyesine ait işleri gören kalemin adıdır; bu kalemde tutulan defterlere verilen addır. Bkz. Pakalın M.Z. (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, s. 61.

11 Belgede geçen *küttâbın reisleri* ifadesi ile Anadolu ve Rumeli kazaskerliği kalemlerinde XVII. yüzyıldan itibaren tezkireci, matlabçı, tatbikçi, rûznâmçeci, berat ve ferman kâtipleri gibi isimler altında görev yapan kâtiplerin reisi; baş katip kastediliyor olsa gerektir.

12 ♪ (bâlâ): Yüksek, yukarı... Bkz: Şemsettin Sami (1996: 273). Rûznâmçenin bâlâsından kasıt söz konusu defterin giriş kısmıdır.

Hurûfât Defterleri serisi içinde yer alan VGMA Defter 1144'ün fihristinden sonra kaydedilmiş olan bu fermanın defterlerin nasıl tutulması gerektiğinin belirtildiği son kısmı Hülâsa-i Ferman şeklinde adı geçen defterin fihristinden önce *defterin bâlâsına* kaydedilmiştir (Bkz: Ek 2). Bu fermanan anlıyoruz ki; Hurûfât Defterleri, tutulduğu dönem itibarıyla *Askerî Rûznâmçe* olarak adlandırılmaktadır. Hurûfât Defterleri'nde yer almayan hiçbir cihet hakkında atama yapılamayacak ve berat verilmeyecek olması, bu defterlerin özellikle vakıf atamalarında temel başvuru kaynağı olarak son derece önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan defterlerin tutulması esnasında izlenmesi ve uyulması gereken hususlar söz konusu belgede açıkça belirtilmiştir. Herhangi bir cihet için atama talebi içeren arzuhal veya arzlar söz konusu olduğunda, öncelikle arz ve arzuhallerin mühür tatbiki yapılacak, berat verilerek ataması yapılması gerekli ise, bizzat *küttâbın re'isi* tarafından kazaskerin onayı alındıktan sonra ve yine kendisi tarafından yazdırılan berat *rûznâmçeye* kaydettirilecektir. Defterler her akşam *re'is ma'rifetiyle* keseye konulduktan sonra ağzı mühürlenecek ve yine ertesi sabah *re'is ma'rifetiyle* açılacaktır.

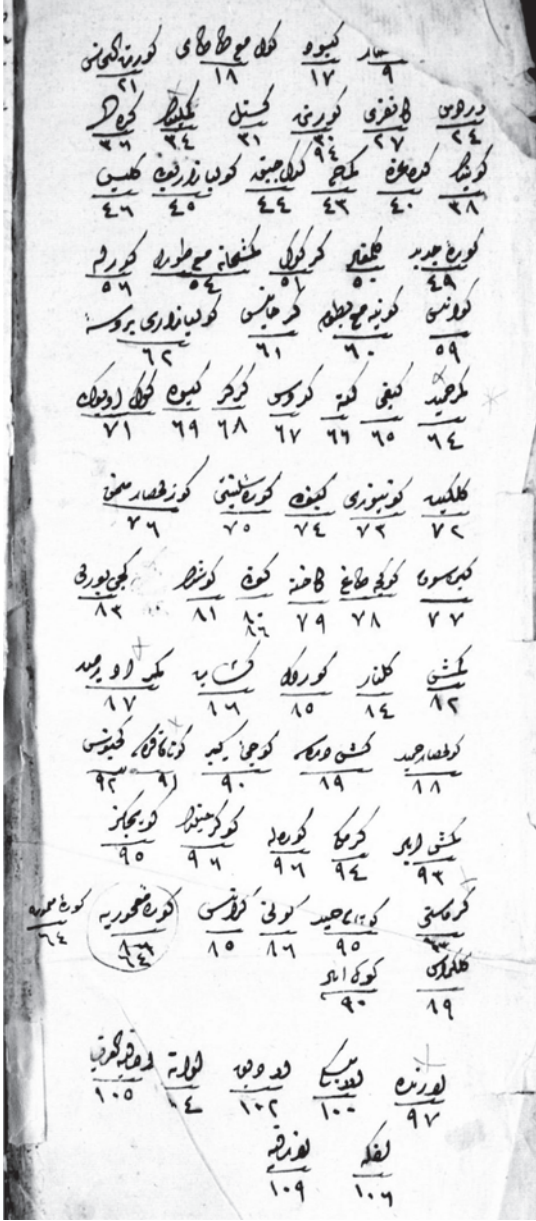
Belgede yer alan ifadelerden de anlaşılacağı üzere, tutulduğu dönemde *Askerî Rûznâmçe* olarak adlandırılmış olan Hurûfât Defterleri, Kazaskerlik dairelerinde görev yapmakta olan kâtiplerin reisi gözetiminde kaleme alınmıştır.

1.3. Yazım Tekniği ve İçeriği Bakımından Hurûfât Defterleri

Çalışmamıza konu olan Kânkırı Kazası'na ait 26 defterin dışında, incelemiş olduğumuz defterler ortalama 16x48 ebadındadır. Hurûfât Defterleri'nin kapaklarında içeriklerine göre harfler bulunmaktadır ve defterler bu harflerle adlandırılmaktadır. Defterler *اناطولي اليف* (Anadolu Elif) gibi müstakil harflerle adlandırılabilirdiği gibi, harf grupları şeklinde veya ilgili kaza isimlerinin defter kapağına yazılması şeklinde de adlandırıldığı görülmektedir. İsimlendirmelerde harflerin yanında ait oldukları Kazaskerliğe göre *Anadolu* veya *Rumeli* isimleri ile atamaların yapıldığı yıl ve defter numaraları da yer almıştır. Bazı defterlerin kapaklarında *tetkik olunmuştur* ibaresi yer alırken bazı defterlerde ise *sandık numarası* yazılmıştır. Hurûfât Defterleri, VGMA tasnifinde, Osmanlı döneminde olduğu şekliyle ve aynı defter numarasıyla adlandırılmaktadır.

Hurûfât Defterleri'nin ilk sayfalarında defter fihristi bulunmaktadır (Bkz: Resim 2). Fihristler, harf sırasına göre defterde yer alan kazalar ve bu kaza isimlerinin altında varak numaraları yazılmasıyla oluşturulmuştur. Kimi defterlerde kaza isimleri *livâ* isimleri altında sıralanmışlardır. Bazı defterlerde ise fihristleri takip eden sayfada *görölmüşdür* ibaresi yer almaktadır. Hurûfât Defterleri fihristinde *Osmanlıca* varak numaraları verilmiş olup bu numaralar varakların sol üst köşesinde yer almaktadır. Defterlerde varakların alt kısımlarında VGMA tasnif çalışmaları esnasında verilmiş olan *Türkçe* sayfa numaraları bulunmaktadır¹³.

13 Biz bu çalışmamızda, sayfaların sol üst kısımlarında yer alan Osmanlıca varak numaralarının birçok defterde silik ve eksik olması nedeniyle VGMA tasnif çalışmaları esnasında verilmiş olan sayfa numaralarını esas almış bulunuyoruz.

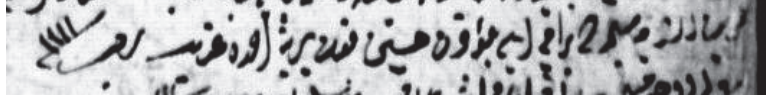
Resim 2: Hurûfât Defteri Fihristi.

Defterlerde kayıtlar ilgili kaza ismi altında alt alta yazılmış olup herhangi bir numaralandırma bulunmamaktadır. Atama kayıtları birbirinden bağımsız olarak atama tarihlerine göre kaydedilmişlerdir. Defterlerde atamalar, atamanın yapıldığı yıl ve ay düzeninde kaydedilerek ay ve yıl değişiklikleri çizgilerle birbirinden ayrılmak suretiyle belirgin bir şekilde gösterilmiştir. Kazalar ile ilgili kayıtlar bazen tek bir sayfa ile sınırlı kalır iken (VGMA Defter 1135, s. 47); atamaların yoğunluğuna göre bazen on sayfaya kadar çıkabilmektedir (VGMA Defter 1105, s. 67-76).

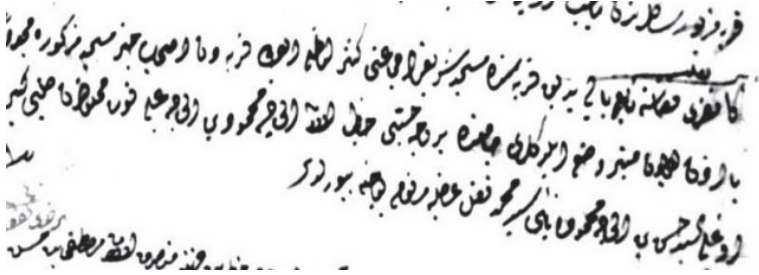
Belirli bir esasa göre kaleme alınan Hurûfât Defterleri'nin tertibinde, şekil ve muhteva yönünden bir tekamül göze çarpmaktadır. Atık defterler olarak adlandırılan daha eski tarihli Hurûfât Defterleri'nde yer alan atama kayıtlarında, kimi zaman sadece vakıf adı veya vakıf hayrat adı, ücretiyle birlikte vakıf görev ciheti, ataması yapılan vakıf görevlisinin adı yer alırken; kimi kayıtlarda ise bunlarla birlikte eski görevlinin adı, değişikliğin nedeni ve atama tarihini içeren genellikle bir satırlık kayıtlar olup bunlar ay ve yıl esasına göre tarihlenmişlerdir: *Alaca Mescid'de bir akçe ile müezzın Hüseyin fevt yerine Ahmed'e inâyet Receb Sene 1111.* (VGMA Defter 1138, s. 38; Bkz: Resim 3).

Daha sonraki dönemlerde tutulan ve cedîd defterler olarak adlandırılan atama kayıtlarında ise, vakıf adı, vakfın veya vakıf hayrat eserin bulunduğu yer, eski görevlinin adı, görev değişikliğinin nedeni, yeni görevlinin adı gün, ay, yıl tertibinde kaydedilmesinin yanında ilgili vakıftaki görev değişikliği veya yeni atamayı bildirerek berat hazırlanmasına dayanak teşkil edecek olan arz sahibi mütevellî, kadı ve naiplerin de isim olarak kayıtlarda yer aldığını görmekteyiz:

Kangırı Kazası'na tâbi 'Balıbidık Karyesi'nde mescid-i şerifin cemâati kesir olmağla ahâli-i karyeden ashâb-ı hayr mescid-i mezkûra müceddeden

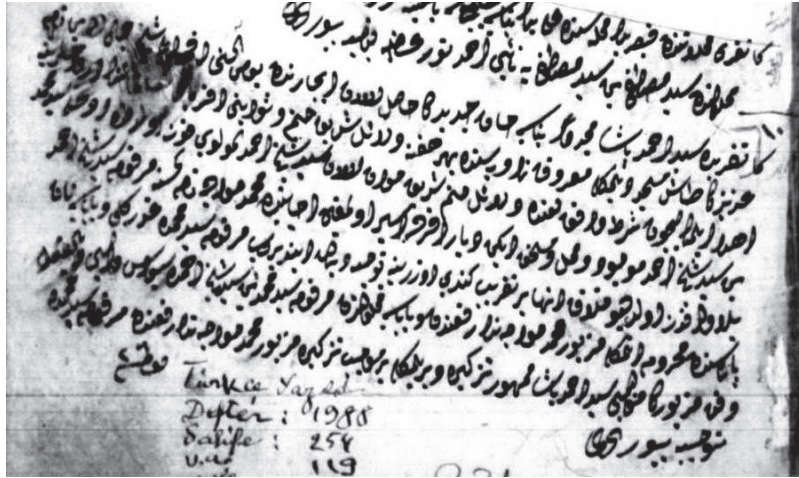
Resim 3: Hurûfât kaydı örneği.

Resim 4: Hurûfât kaydı örneği.

bâ izn-i hümayûn minber vaz' eyledikleri câmide ber vech-i hasbî hatib olan el-Hac Mahmud bin el-Hac Ali fevt mahlûlünden sulbî kebir oğlu es-Seyyid Hasan bin el-Hac Mahmud'a nâibi Seyyid Mehmed Fazlı 'arzıyla tevcih buyuruldu yevm 29 Şabanu'l-muazzam sene 229 (16 Ağustos 1814). (VGMA Defter 556, s. 226; Bkz: Resim 4).

Hurûfât Defterleri'nde bir veya birkaç satırlık tevcih kayıtlarının yanısıra yarım sayfa veya nadiren de olsa bir sayfalık kayıtlara da rastlamak mümkündür. Vakfın tevcihâtının anlatıldığı bu kayıtlar bize kimi zaman vakıfla ilgili şartlar ve bu şartların gerektirdiği muamelat hakkında bilgi vermekte iken, kimi zaman ise atamalarda yapılan yolsuzluğa ve bu yolsuzluğun nasıl ve ne şekilde ortadan kaldırıldığına dair bilgiler verebilmektedir:

Resim 5: Hurûfât kaydı örneği.

Kangırı'da Seyyid Ahmed Paşa müceddeden binâsı hân-ı cedîdin hâsıl olan icâresinden yevmî altı akçe ile Şeyh Cemaleddin nâm azîzin Taşmescid dimekle marûf zâviyesinde beher hafta delâil-i şerîf hatim ve sevâbını akraba-i taâllukâtının ervâhlarına ihdâ eylemek için şart-ı vâkıf üzere delâil-i hatm-i şerîfhân olan Seyyid Şeyh Ahmed el-Mevlevî fevt oldukda oğlu Seyyid Mehmed bin Seyyid Şeyh Ahmed mevcûd ve mahal

ve müstahik iken diyâr-ı âharda esir olmağın ecânibden Mehmed Hoca nâm kimesne merkûm Seyyid Şeyh Ahmed bilâ veled fevt oldu deyu hilâf-ı inhâ ber-takrib kendi üzerine tevcîh ve berât ettirüb merkûm Seyyid Mehmed'e gadr-i külli ve babası nân parasından mahrûm etmekle mezbûr Mehmed Hoca'nın ref'inden ve babası mahlûlünden merkûm Seyyid Mehmed bin Seyyid Şeyh Ahmed'e Sivas Vâlisi ve bi'l-fi'l vakf-ı mezbûrun mütevellisi Seyyid Ahmed Paşa membûr tezkîre verilmekle ber-mûceb-i tezkîre mezbûr Mehmed Hoca'nın ref'inden merkûm Seyyid Mehmed'e tevcîh buyuruldu. (VGMA Defter 552, s. 228; Bkz: Resim 5).

Hurûfât Defterleri atama kayıtlarından, dönemin kaza merkezinde görev yapan kadı ve nâiblerini tespit etmek mümkündür. Nitekim atamayı merkezi idareye arz ile bildiren kadı ve nâib isimleri atama kayıtlarında *kâdisı 'arzıyla* veya *nâibi 'arzıyla* şeklinde yer almaktadır. Örneğin H. 1108 (M. 1697) tarihinde Şeyh Osman Mahallesi Mescidi'ne müezzin ve Gevaş (Kevaş) Karyesi Câmîi'ne imam atamaları, dönemin *Kâdisı Seyyid Mustafa 'arzıyla* gerçekleştirilirken (VGMA Defter 1140, s. 578); H. 1109 tarihinde ise Sultan Süleyman Câmîi'ne ferraş ve Küçük Minare Câmîi'ne müezzin atamaları, dönemin *Kâdisı Mehmed 'arzıyla* gerçekleştirilmiştir (VGMA Defter 1140, s. 580).

Hurûfât Defterleri atama kayıtlarından dönemin kazaskerlerini de tespit etmek mümkündür. Defterlerde bazen kaza isminin altında, bazen de atama kayıtları arasında kırmızı mürekkeple yazılmış, atamaların hangi kazasker zamanında yapıldığını gösteren kayıtlar yer almaktadır. Kayıtlarda *fi-zaman* ifadesinden sonra dönemin kazaskerinin ismi yazılmakta ve bu kaydın altına ismi zikredilen kazasker döneminde yapılan tevcîhâtlar alt alta yazılmaktadır. VGMA Defter 1115, s. 171'de *fi-zaman-ı Seyyid Mehmed Ataullah Efendi* kaydından sonra H. Rebiülahir 1188 (M. Haziran 1774) tarihinden başlamak üzere yapılan atamalar usul üzere deftere kaydedilirken, yine aynı sayfanın devamında *fi-zaman-ı Mehmed Nurullah Efendi Hazretleri* ifadesi gelmiş ve H. Şevval 1188 (M. Aralık 1774) tarihli atama kaydedilmiştir. Osmanlı Devleti'nde kazaskerlik süresi bir sene olup süresini dolduran kazasker azledilmiş sayılarak yerine sırada olan başka birisi tayin olunmaktaydı. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde Anadolu Kazaskerliği'nden önce Rumeli Kazaskerliği'ne, daha sonra da Şeyhülislamlık'a tayin olunurdu (Uzunçarşılı 1984: 152). Dolayısıyla Hurûfât Defterleri atama kayıtlarından yola çıkarak dönemin Anadolu ve Rumeli kazaskerlerini de silsile halinde tespit etmek mümkündür. Kangırı Hurûfât Defteri kayıtlarında H. Rebiülahir 1185 (M. Temmuz 1771) tarihinde Anadolu Kazaskeri *fi-zaman-i Seyyid Mehmed Şerif Efendi Hazretleri* olarak belirtilirken (VGMA Defter 1114, s. 111), H. Cemaziyelevvel 1186 (M. Ağustos 1772) tarihinde *fi zaman-ı Seyyid İbrahim Efendi Hazretleri* olarak kaydedilmiştir (VGMA Defter 1115, s. 169).

Yazım tekniği olarak bakıldığında Hurûfât Defterlerindeki atama kayıtlarında şunlar bulunmaktadır:

- Kaza ismi ve görev yapılan yer ismi ile nâm-ı diğerleri
- Vakıf veya vakıf eser ismi ile nâm-ı diğerleri
- Atama yapılan cihet türü ve ücreti
- Atamanın türü
- Eski görevli ismi
- Atamanın yapılış sebebi
- Yeni görevlinin ismi
- Atamayı teklif eden yetkili ismi
- Tarih

Hurûfât Defterleri'nde kayıtlarının yazı türüne bakıldığında, yer yer *Divânî* olmak üzere genel olarak *Kırma Divânî* yazının kullanıldığı görülmektedir.

1.4. Hurûfât Defterlerine Göre Atama

Vakıflarda imâmet, hitâbet, müderrislik, vâizlik ve kayyımlik gibi müessesât-ı hayriyye hizmetlerinin her biri *cihet* (çoğulu *cihât*) olarak adlandırılmaktadır (Berki 1966: 10). Vakıflarda ilmî yeterliliğe bağlı olan ders-i âmm, müderrislik, hatiblik, imamlık, hâfız-ı kütüplük ile yine ilim gerektiren kâtiplik ve câbilik gibi idarî görevler *cihât-ı ilmiye*; ilim tahsiline ihtiyaç görülmeyen iş/sanata taalluk eden kayyımlik, türbedarlık ve hizmetçilik gibi görevler *cihât-ı bedeniye* olarak ikiye ayrılabilir (Akgündüz 1988: 263). Cihetleri imâmet, kitâbet, muallimlik vs. vakfın başlıca amacına yönelik hizmetler olan *cihet-i asliye* ve vakfın başlıca amacına nazaran ikinci derecede olup zarûri olmayan *cihet-i fer'îye* (*cihet-i gayr-i zarûri*) olarak da ikiye ayırmak mümkündür. Mesela, bir câmide yılın belirli zamanlarında Buhârî, Müslim ya da Şîfa-i Şerif okunması *cihet-i fer'îyedendir* (Berki 1966: 10)

Osmanlı devlet teşkilatında vakıflardaki cihetlerle birlikte bazı vazife, hizmet ve memuriyetlere atananlara vazifelerini yerine getirme yetkisini veren, padişahın tuğrasını taşıyan, verilen hizmetin adı, yeri, geliri veya maaşı, verilenin ismi, niçin verildiği ve kendisinden ne istenildiğini açıkça belirtilen tayin emirleri olan beratlar verilmekteydi (Pakalın 1993: I/205). Vakıfla ilgili görevlerin tevcihinde bazı şartlar aranmış ve bu konu cihetlerin türlerine göre veya vâkıfın iradesine göre zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. Fatih devrine kadar şer'î davalara bakan merci olan *Kazaskerlik* makamı, 1481 yılından sonra sınırların genişlemesi ve işlerin artması nedeniyle *Anadolu Kazaskerliği* ve *Rumeli Kazaskerliği* olarak ikiye ayrılmış olup Kazaskerler, mevleviyetler hariç olmak üzere kendi sorumluluk alanlarındaki cihetler ile kırktan aşağı derecedeki müderrislerin tayinlerini yapmak suretiyle kadılık, müderrislik, muallimlik, muvakkıtlık ve vakıflarda görevli şeyh,

türbedar, zâviyedar, mütevellî, nâzır vs. görevlilerin beratlarını vermişlerdir (Kütükoğlu 1994:134; ayrıca bakınız İpşirli 1998). Osmanlı vakıf hukukunda geline son noktada ise tevliyet, nezâret, cibâyet ve kitâbet gibi idarî görevlerle imâmet, hitâbet, müderrislik, şeyhlik, zâviyedârlık, peygamber türbedârlığı, Haremeyn-i Şerifeyn hademeliği ve diğer cihât-ı ilmiye berat ile, bunların dışında kalan ve berat gerektirmeyen cihât-ı bedeniye ise Evkâf Nezâreti veya Nezâret namına mahallî evkâf idarelerince verilecek belgelerle tasarruf olunmuştur (Akgündüz 1988: 266).

Genel olarak bakıldığında cihetlerin idaresinde Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretî öncesi ve sonrası olmak üzere başlıca iki dönem görülmektedir. Nezaret öncesinde cihetlerin verilmesinde ve muamelelerinde vakfiyelerdeki şartlardan kaynaklanan çok çeşitli işlemler olmakta iken nezaret sonrasında vakıf yönetiminde de merkezîyetçi bir anlayışla çıkarılan *Tevcih-i Cihât Nizamnâmesi* ile daha sıkı bir yönetim öngörülmüş ve cihetlerde sayı ve miktar bakımından büyük ölçüde bir azalma olmuştur (İpşirli 1993: 547).

Osmanlı Devletinde vakıfların tevcihâtı yapılırken gözetilmiş olan bazı temel prensipleri maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz¹⁴:

- Nâ-ehle cihet tevcih edilemez. Dolayısıyla herhangi bir cihetin hizmetini yerine getirmede yetersiz olan bir kişinin ataması yapılsa, atanan kişi görevinden alınır ve bu atama mutlaka hizmeti yerine getirebilecek ehil kişiye yapılır.
- Bir sınıf erbâbına şart kılınmış olan cihetin başka bir sınıf erbâbına tevcihi yapılamaz. Mesela Hanefî ulemasına tevcihi şart kılınmış bir cihet, Şâfiî ulemasından bir kişiye tevcih olunamaz.
- Bir cihet mutasarrıfı öldüğünde o cihetin hizmetini yapmaya ehil olan yetişkin oğlu varsa, o cihet ondan başkasına tevcih olunmaz. Fakat ölen kişinin oğlu o cihetin hizmetini yapmaya nâ-ehil olur ve bu yetersizliği hâkim tarafından tespit edilirse başka kimseye tevcih olunur.
- Cihetlerin ferâğ ve kasr-ı yedi yapılabilir; fakat bu mutlaka hâkim onayı ile yapılmalıdır. Vazifeyi devralacak kişinin yapacağı vazife ile ilgili ehil olduğu hâkim tarafından onaylanmadıkça yapılan ferâğ ve kasr-ı yed geçersizdir.
- Aynı anda yapılması gereken iki cihetin bir şahıs üzerinde toplanması caiz değildir. Eğer böyle bir durum var ise iki vazifeyi birlikte yapan kişi vazifelerden birisine tevcih olunurken diğer vazifeden el çektilir.
- Vakıf kurucusu vakıf hizmetlilerinin atama ve görevden alma yetkisini mütevellîye şart etmiş ise, o vakfın tevcihâtına hâkim müdahale edemez. Ancak mütevellî nâ-ehile cihet tevcih ettiğinde veyahut haklı bir gerekçe olmaksızın bir kimseyi görevinden almak gibi bir muamelede bulunur ise, o surette hâkim müdahale eder.

¹⁴ Atamalarda gözetilen temel prensipler Ömer Hilmi Efendi'nin *İthaf-ül-Ahlâf fî Ahkâm-il-Evkâf* isimli eserinden sadeleştirilerek alınmıştır (Ömer Hilmi 1966: 102-106).

- Bir cihet sorumlusu görevden alınır ve bu haber kendisine ulaşmadığı için bir süre daha görevini yapmaya devam ederse, görevden alınma haberi kendisine ulaşana kadar görevinin karşılığı olan ücretini hak etmiş olur.
- Bir cihet bir kimseye tevcih olunduktan sonra, o kişi görevden alınmadan başka bir kişiye tevcih olursa, ikinci tevcih geçerli olmaz. Ama ilk tevcihin görevden alınmasını gerektirecek bir sebep olur ise ikinci tevcih geçerli olur.
- Vakıf tevcihlerinde hâkim onayı ile nâib ve vekil tayin edilebilir.
- Vakıf hizmetlerinde mazeretsiz olarak hizmetini terk edenler veya hizmetini yerine getirmede tembellik edenler görevden alınır.
- Bir cihet sorumlusu başka bir memlekete giderek o cihetin hizmetine üç aydan fazla ara verdiğinde eğer hizmete ara verme sebebi hac farızası ve sıla-i rahim gibi zorunlu haller ise görevden alınmayı gerektirmez. Fakat bu haller dışında üç aydan fazla hizmete ara verilirse ve bu süre zarfında hizmet yapılmaz ise kişi görevden alınır.

Hurûfât Defterleri tevcih kayıtları Osmanlı bürokrasisinde vakıf atamalarının nasıl ve ne şekillerde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Gerek kişilerin şahsi müracaatları, gerek vakıf idarecileri veya kadı/nâib arzları doğrultusunda yapılan tevcihâtta Hurûfât Defterleri'nde genellikle ataması yapıldı anlamında *tevcih*, *tevcih buyuruldu* veya *inâyet buyuruldu* ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir. İncelemiş olduğumuz kayıtlara göre atamaları, arzla yapılan atamalar, Şeyhülislam işaretiyle yapılan atamalar, kazasker ilamı ve padişah fermanı ile yapılan atamalar olarak birkaç başlık altında toplamak mümkündür.

a. Arzla Yapılan Tevcih:

Arzuhal, bugünkü anlamda dilekçe olan, Osmanlı döneminde ise reâyâ ve askerî sınıf tarafından bir dilek veya şikayet bildirmek amacıyla bir makama yazılan ve yazanın şahsi taleplerini içeren belgelerdir. Arz ise temel de arzuhal ile aynı vazifeyi görmekle birlikte genellikle devlet görevlilerinin üst makamlarına yazmış oldukları resmî dilekçelerdir (Kütükoğlu 1994: 303). İncelemiş olduğumuz Kangırı Hurûfât Defterleri atama kayıtlarından anlıyoruz ki, herhangi bir vakıfta meydana gelen görev değişikliği; şahısların kendi müracaatları, vakıf yöneticilerinin müracaatları ile kazalarda arz yetkisine sahip kadı ve nâibler tarafından merkezi idareye arz ile bildirmeleri ve merkezi idare tarafından bu arzlarda belirtilen kişiler adına beratlar düzenlenmesiyle gerçekleşmektedir. İncelemelerimiz neticesinde atamaların atanan kişinin kendi arzıyla, müteveli arzıyla, nâib ve kadı arzıyla gerçekleştiğini tespit etmiş bulunuyoruz. Şimdi bu atama türlerini örnekleriyle inceleyelim.

a.1. Kendi Arzıyla Tevcih: Kangırı Hurûfât Defterleri'nde yer alan atama kayıtlarında kendi arzıyla atama talep eden şahısların *müderrislik* ve *şeyhlik* için müracaat ettikleri görülmektedir. Kayıtlara göre müderrislik ve şeyhlik atamaları *ferağ* ve *fevt* gibi nedenlerle

görev cihetinin boşalması üzerine atama talep eden şahısların *kendi 'arzıyla* müracaatı ve dönemin Şeyhülislamının işaretleriyle gerçekleşmektedir:

Kangırı'da Serdar İbrahim Paşa Evkâfı'ndan almak üzere Sûk-ı Sultânîde câmide Pazartesi günü yevmî dört akçe ile şeyh olan Ahmed fevt mahlûlünden Ali'ye kendi 'arzu ve Şeyhülislam Seyyid Mehmed Said Efendi hazretlerinin işaretleriyle tevcih buyuruldu Safer 1184 (M. Mayıs 1770) (VGMA Defter 1102, s.46).

Yine Kangırı Kazası'nda bulunan ve Bozok Kazası Yozgat Karyesi'nden *Aişe Hatun Medresesi'*nde müderris olan Hacı Musâ'nın ferağında oğlu Mustafa *kendi 'arzıyla* ve dönemin Şeyhülislamı Dürrîzâde Mehmed Arif Efendi'nin işaretleriyle 13 Safer 1207 (30 Eylül 1792) tarihinde müderrislik görevine atanmıştır (VGMA Defter 558, s.35).

a.2. Kadı/Nâib Arzıyla Tevcih: Hurûfât Defterleri'ndeki atama kayıtlarının büyük bir bölümünü yerel idare merkezi olan kazalarda bulunan kadı ve nâib arzlari ile gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Hurûfât Defteri atama kayıtlarında kadı ve nâiblerin isimleri atanan kişinin isminden sonra yer almakta olup *kâdisı* veya *nâibi* şeklinde geçmektedir:

Kangırı'da Şeyh Bahaüddin Zâviyesi'nden almak üzere iki akçe ile cüzhân olan Ali fevt olmağla sulbî oğlu Osman Halife'ye nâibi es-Seyyid Ali 'arzıyla inâyet buyuruldu. (VGMA Defter 1091, s. 211);

Kangırı'da Şeyh Osman Mahallesi'nde bir akçe ile müezzin Ahmed fevt oğlu Abdurrahim kâdisı Seyyid Mustafa 'arzıyla inâyet. (VGMA Defter 1140, s. 577).

Kayıtlarda arz yetkisine sahip kadı ve nâiblerin isimlerinin periyodik olarak kaydedilmiş olması, kazalarda kadılık ve nâiblik yapan kişileri Hurûfât Defterleri'nden tespit edebilme imkanı da sunmaktadır.

a.3. Mütevellî/Nâzir Arzıyla Tevcih: Atama kayıtlarından anlaşıldığına göre vakıf yöneticisi olan mütevellî ile yine vakıf idari görevlilerinden olan nâzirler da sorumlusu oldukları vakıfların görevli atamalarında arzlariyle rol almaktadırlar:

"Kangırı'da Sultan Süleyman Câmîi'nde beher cuma Hacı Durmuş ruhuçün tilâvet olunan eczâlardan yevmî bir akçe ile cüz-i şerîf tâlibi olan Hafız Ali nâ-ehil ve nâ-müstehak olmağın ref'inde Seyyid Mehmed Said'e mütevellîsi Şeyh Ahmed 'arzıyla tevcih buyruldu Ramazan [1]183 (Aralık 1769)" (VGMA Defter 1102, s.45).

Yine Sultan Süleyman Câmîi'ne imam ve Kasım Bey Mescidi'ne kayyım atamaları, "mütevellî arzıyla yapılmış atamalara" örnek gösterilebilir (VGMA defter 1140, s. 579).

Başka bir kayıтта Kangırı Kazası'nda Mustafa Paşa Câmîi'nde bir akçe ile kayyım olan İbrahim adlı kişinin ölümüyle yerine *nâzırı Mehmed 'arzıyla* atama yapıldığı görülmektedir (VGMA Defter 1140, s. 581). Bu örnek, mütevellîler gibi vakıf idari görevlisi olan nâzirlerin da arzlariyle atamalarda yer aldıklarını göstermektedir.

a.4. Mutasarrıf Arzıyla Tevcîh: Osmanlı devlet teşkilatında kaza ile vilayet arasında idarî bir teşekkül olan sancakların başında bulunan idareci için kullanılan bir unvan olan *mutasarrıf*, Hurûfât Defterleri atama kayıtlarında bir başka arz sahibi olarak karşımıza çıkmaktadır:

Kangırı Kazası hâricinde Elekçi Değirmeni demekle ma'rûf bir göz değirmene vakfiyet üzere beher leyle-i Cumada Yasin-i Şerif tilâvet edüb sevâbını hazret-i risâlet-penâhi sallallahu aleyhi ve sellem hazretlerinin rûh-ı şerîflerine ihdâ etmek şartıyla mutasarrıf olan Mehmed bilâ veled fevt mahlûlünden es-Seyyid İbrahim Arref'e nâibi Hüseyinzâde es-Seyyid Ahmed Ataullah zîde ilmuhu 'arz ı Kangırı ve Ankara mutasarrıfı es-Seyyid el-Hac Abdurrahman Paşa hazretleri dahi 'arz etmegın mücibince merkûma tevcîh buyruldu 21 Ramazan 1230 (27 Ağustos 1815). (VGMA Defter 555, s. 269).

b. Şeyhülislam İşareti ile Tevcîh:

Hurûfât Defterleri atama kayıtlarında yer alan atama türlerinden birisi de Şeyhülislam işaretiyle yapılan atamalardır. Kangırı Kazası atamalarına göre müderrislik, ders-i âmmîlik, nâsıhlik ve vâizlik atamaları Şeyhülislam işaretiyle gerçekleşmektedir. Bu tür atamalar, bazen atama talep edenlerin kendi arzları, kadı/nâib arzları üzerine Şeyhülislam işaretiyle; bazen de kazasker ilamı üzerine Şeyhülislam işaretiyle olabilmektedir:

Sultan Süleyman Câmii kurbunda Seyyid Ahmed ve Meryem binti Mehmed Bey hücrelerinde müderris olan Mehmed Emin bin Abdullah'ın ferağıyla Hafız el-Hac Mehmed kendi 'arzıyla ve Şeyhülislam Mehmed Arif Dürriyade'nin işaretleriyle ibka buyruldu. 29 Şevval 1209 (19 Mayıs 1795). (VGMA Defter 558, s.38).

Gerekli görüldüğü hallerde Şeyhülislam işaretiyle kadı huzurunda imtihan yapılarak atamanın gerçekleştiğini görmekteyiz:

Kangırı'da Sultan Süleyman hazretlerinin Câmii'nde ders-i âmm olmak üzere Hacı Ahmed Efendi yüz gurus ve Kalaycızâde Mehmed Efendi dahi yüz gurus vakf edüb nemâsından almak üzere yevmî 10 akçe vazife ile Ali mutasarrıf iken fevt olub mahlûlünden Mehmed Emin'e 'arz olunub berât olunmak üzere Âsitaneyle irsal eylediğinde âhardan es-Seyyid Hasan 'arz ittihaz kendi üzerine berât ettürüb gadir-i kâhir olmağın müteveffanın mahlûlünden ve mezbûr es-Seyyid Hasan'ın ref'inden merkûm Mehmed Emin'e tevcîh olunub mutasarrıf iken mezbûr es-Seyyid Hasan yine müdahaleden hali olmamağla bi'l-fil Şeyhülislam Abdullah Efendi işaretiyle bâ-varaka-i âli İstanbul Kâdisı huzurunda bi'l-muvacehe imtihan olunduklarında mezbûr es-Seyyid Hasan henüz erbâb-ı tadrîsden olmayub merkûm Mehmed Emin her vechle tedrise kudreti zâhir olmağla Mehmed Emin üzerinde ibka ve iktiza eylediği i'lâm olunmağla mücibince inâyet buyruldu fi Şevval sene 1137 (Haziran 1725) (VGMA Defter 1091, s. 211).

c. Padişah Fermanı ile Tevcih: Hurûfât Defterlerinde *sâdır olan fermân-ı âli* mucibince yapılan atamalara bakıldığında, görevlinin elindeki beratı zâyî etmesi, eski görevlinin görevini terk etmesi veya kendi üzerine haksız berat ettirmeler gibi sebeplerle atamaların gerçekleştiği görülmektedir. Bu tür atamalara bakıldığında bürokratik işlem silsilesini görmek mümkündür:

“... Kangırı Kazası nâibi Hasan Efendi ‘arz edüb ve fî tahkikihi mezbûr Hüseyin kendü hüsn-i rızâ ve ihtiyârıyla imâmet ve hitâbet-i mezkûreyi merkûm Abdullah’a ferâgat ve kasr-ı yed ve berâtını teslim eylediğini vukûf-ı tâmmı olan bi-garaz müsliminden Hüseyin ibn Emrullah ve Mustafa bin Hüseyin ve Ali bin Mustafa ‘âlâ tariki’ş-şehâde haber vermeleriyle ‘arz -ı mezkûrî tasdik etmeleriyle ciheteyn-i mezkûreteyn hilekâr-ı mezbûr Hüseyin’in ref’inden merkûm Abdullah’a tevcih buyurulmak rızâ-yı sâmilere ise deyu bi’lfi’l Anadolu Kazaskeri faziletli semâhatlü Şeyhzâde Mehmed Efendi hazretleri i’lâm etmeleriyle i’lâmları mucibince mezbûrun ref’inden merkûma tevcih olunmak deyu fî 10 Receb 1226 (31 Temmuz 1831) târihiyle müverrah musahhah fermân-ı âli sâdır olmağla sâdır olan fermân-ı âli mucibince tevcih buyuruldu (VGMA Defter 554, s. 208).

Yine Kangırı Kazası’nda Çukurviran Karyesi Câmîi’ne hatib (VGMA Defter 555, s. 268), Şeyh Bahaüddin Mescidi’ne bevvâb ve kayyım atamaları (VGMA Defter 555, s. 269), Kızılsın Karyesi Câmîi’ne imam ve hatib atamaları (VGMA Defter 554, s. 208) ile Şeyh Bahaüddin Mescidi’ne müezzin atamaları (VGMA Defter 555, s. 268), “ferman ile gerçekleşen atamalar”a örnek gösterilebilir.

1.5. Sebeplerine Göre Atama Türleri:

İncelemiş olduğumuz Hurûfât Defteri kayıtlarına göre tevcihâtın, *meşrûtiyet üzere tevcih*, *lazım olmağla tevcih*, *mahlûlünden tevcih*, *tecdiden tevcih*, *ibkâen tevcih* ve *inâyeten tevcih* gibi farklı şekillerde yapıldığını görmekteyiz. Gerek Hurûfât Defterleri’nin yazım tekniği açısından gerekse vakıf teşkilatının işleyişi açısından önemli bulduğumuz atama türlerini örnekleriyle incelememizin daha sonra yapılacak araştırma ve incelemelere katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

a. Meşrûtiyet Üzere Tevcih: Vakıflarda vakfın nasıl ve hangi şartlarda idare olunacağı ile diğer konularla ilgili şartlar vakfiyelerde belirtilmiştir. Vakıflarda her türlü işlem öncelikle vakfiyede belirtilen şartlar doğrultusunda *meşrûtiyet üzere* yapılır. Başta tevliyet olmak üzere bütün cihetler ehil olmak şartıyla vakfiyede şart koşulan şahıslara tevcih edilir (Akgündüz 1988: 265). Kangırı Hurûfât Defterleri’nde bu durum “*evladiyet ve meşrûtiyet üzere*” şeklinde geçmektedir:

Kangırı kal’asında medfûn Şeyh Karatekin türbesinde evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere türbedâr olan Şeyh Mustafa ferâğından yerine oğlu Seyyid Şeyh Ahmed kâdîsî Şeyhzâde Seyyid Abdulhalim ‘arzıyla tevcih buyuruldu fî 23 Şaban Sene 1203 (19 Mayıs 1789). (VGMA Defter 558, s. 34).

Yine Kangırı'da Karaşeyh nâm karyede *Şeyh Kara Mustafa Vakfı* zâviyedarlık ve tevliyet cihetlerinin *evlâdiyet ve meşrûtiyet* üzere olduğunu görmekteyiz (VGMA Defter 1101, s.51).

Özellikle vakfiyesi ve yönetim şartlarını belirten vakfiye yerine kaim belgeleri günümüze ulaşmamış vakıflar açısından Hurûfât Defterleri'ndeki mütevellî ve nâzır gibi vakıf yönetici atamaları önem arz etmektedir.

b. Lazım Olmağla Tevcîh: İhtiyaca binaen yapılan atama olarak tanımlayabileceğimiz bu atama şeklinde, vakıf müessesesinin ilk atamalarının *lazım olmağla* şeklinde tevcih olduğu görülmektedir:

Şeyh Osman Mahallesi sâkinlerinden Molla Abdullah bin el-Hac Hasan binâsı mescidde imam olmayub nasb ve ta'yin olunmak lazım olmağla bâni-i mezbûr Molla Abdullah bin el-Hac Hasan'a imâmet-i mezkûre ber-vech-i hasbî nâibi Esirizâde Hasan 'arzıyla tevcih buyuruldu (VGMA Defter 554, s. 208).

Bu tür atamaların bir başka şekli ise, bir vakıfta daha önce olmayan bir cihetin oluşturulması üzerine, yeni oluşan hizmeti ifâ edecek görevlinin atanmasıyla gerçekleşmektedir. Mesela daha önce mescit olarak hizmet vermekte olan bir vakıf eserinin ihtiyaca binaen *minber vaz'* edilerek câmiye çevrilmesiyle hatiblik cihetinin oluşturulduğunu ve câmiye hatib ataması yapıldığını görmekteyiz:

Kangırı mahallâtından Çukur Mahallesi'nde ashâb-ı hayrâtın binâsı mescidin cemâati kesir olmağla yine âhali-i mahalle bâ izin-i hümayûn mescid-i şerife minber vaz' eylediği Câmiü'ne hatib nasb ve ta'yini lazım olmağla lede'l-imtihan istihkakı nümâyân olan Hâfız Ali'ye nâibi Hasan 'arzıyla ber-vech-i hasbî tevcih buyuruldu" (VGMA Defter 555, s. 271).

Bu atama türü özellikle vakıf eserlerinin bina ediliş tarihlerinin tespit edilmesi ile yine aynı eserlerin zaman içerisinde geçirmiş olduğu evreleri ortaya koymaları bakımından önemlidir.

c. Mahlûlünden Tevcîh:

İntikal edecek vâris bırakmaksızın ölen kimseden kalan arazi, emlâk ve cihet hakkında kullanılan bir tabir olan *mahlûl* (Pakalın 1993: II/384), Hurûfât Defterleri kayıtlarında *fevt*, *ferağ*, *kasr-ı yed*, *keff-i yed* ve *ref'* gibi sebeplerle cihetin boşalması olarak karşımıza çıkmaktadır.

c.1. Fevt: Ölmek, ölüm anlamına gelmekte olan *fevt* sebebiyle gerçekleşen mahlûliyet tevcihleri Hurûfât Defterleri atamalarının en sık görülenidir:

Hoca Bahşayış Mahallesi Câmiü'nde nim akçe ile hatib olan Hacı Mehmed fevt mahlûlünde sulbi oğlu Abdullah bin Hacı Mehmed'e tevcih... (VGMA Defter 1101, s. 50).

Kangırı'da Kayser Bey Mahallesi'nde Ali Bey binası câmiinde nim akçe ile müezzin olan Hüseyin bin Mehmed fevt mahlûlünden diğer Hüseyin bin Ali'ye bâ berât tevcih yevm 9 Rebiülevvel sene 1204 (VGMA Defter 558, s. 34).

Fevt sebebiyle gerçekleşen mahlûliyet tevcihlerine bakıldığında daha çok ölen kişinin yerine oğlunun/oğullarının atandığını görmekteyiz. Oğullara atama şartının ehil olmak olduğunu daha önce belirtmiştik.

c.2. Ferağ: Arapça'da bırakmak, satmak, işten çekilmek, rahatlık, asûdelik gibi anlamları olan ferağ, vakıf terminolojisinde bir kimsenin uhdesindeki bir ciheti kendi rızasıyla başkasına bırakması (Pakalın 1993: I/602) başka bir ifade ile devretmesidir. Ferağ tevcihinin gerçekleşebilmesi için atanacak kişinin ehil olması ve hâkim onayı şartı aranmaktadır:

Sultan Süleyman Câmi-i Şerîf'inde yevmi iki akçe ile cûzhân olan Mehmed Halife ferağ mahlûlünde oğlu İbrahim Halife'ye kâdisi Mehmed Said 'arzıyla tevcih...', (VGMA Defter 1101, s. 51).

c.3. Kasr-ı yed: Arapça el çekmek veya el çektirilmek, terk etmek anlamına gelen *kasr-ı yed*, vakıf ıstılahında, mütevellilik, imamlık vs. gibi şart-ı vâkıf gereği kendisine intikal yoluyla tevcih olunan vazifeden feragat etmek, vazgeçmek anlamında kullanılan bir tabirdir (Ergüney 1973: 254):

Hoca Bahşayış Mahallesi Câmi'i'nde nim akçe ile hatib olan Abdullah adlı kişinin *kasr-ı yedinde* yerine Mustafa Halife isimli şahıs kadısı Mustafa 'arzıyla 1175 yılında hatib olarak atanmıştır (VGMA Defter 1101, s. 50).

c.4. Keff-i Yed: Bir kimsenin elinde ve tasarrufu altında bulundurduğu malı terk ve tasarrufundan feragat etmesine *keff-i yed* denilmektedir (Ergüney 1973: 254). Kangırı mahkemesinde muhızırbaşılık görevine 1137 yılında Mehmed adlı şahıs atanırken, bu şahsın 1142 yılında fevti sebebiyle yerine yine Mehmed adlı bir kişi atanmış olup bu kişinin *keff-i yed* etmesiyle Ahmed adlı kişinin ataması yapılmıştır. Başka bir atama kaydında ise *keff-i yed*in şarta bağlandığını görmekteyiz:

Hoca İbrahim Mahallesi Mescidi'nde hatib olan Hasan bin Mehmed'in on seneden beri *gayb* olması nedeniyle hatiblik ciheti Hacı Hasan bin Ömer adlı kişiye 29 Şaban 1245 tarihinde "*Hasan Efendi zuhur eder ise keff-i yed şartıyla tevcih*" olunmuştur (VGMA Defter 557: 144).

c.5. Ref': Kaldırma, lağv ve feshetme (Şemsettin Sami 1996: 667) gibi anlamlara gelmekte olan bu kelime Hurûfât Defteri atama kayıtlarında *görevden alma/alınma* anlamında kullanılmıştır. Kangırı Hurûfât Defterleri atama kayıtlarında *nâ-ehil* ve *nâ-müstehak olma*, *gadr-i külli*, *sû-i hâl*, *terk-i hizmet*, *hâl* ve *mu'attal olma* ve *meşkûd olma*, gibi durumlarda eski görevlinin *ref'* olduğunu görmekteyiz:

Kangırı'da Sultan Süleyman Câmîi'nde yevm-i Cuma'da Hacı Durmuş ruhuçün tilavet olunmak şartıyla vakf eylediği eczâdan yevmî birer akçe ile iki küt'a berât ile iki aded cüz-i şerif tâlisi olan Ali cühelâdan olub **nâ-müstebak** olmağla ref'inden Hafız Seyyid Şeyh Mehmed'e mütevellîsi Şeyh Ahmed 'arzıyla tevcih buyuruldu (VGMA Defter 1102, s. 45).

Yine aynı vakıfta cüzhânlık yapan Hafız Ali adlı şahıs **nâ-ehil ve nâ-müstebak** olduğundan vakfın mütevellîsinin arzıyla görevden alınarak yeni bir görevli atanmıştır (VGMA Defter 1102, s. 45):

Kangırı'da Sultan Süleyman Câmîi'nde beher Cuma Hacı Durmuş ruhuçün bir cüz-i şerif tâlisi ve yine Sultan Hatun vakfından yevmî bir akçe ile bir cüz-i şerif tâlisi olan Ali mutasarrıfken Hacı Durmuş mütevellîsi Şeyh Ahmed kendi evlâdı Mehmed Said üzerine berât ettirüb **gadr-i küllî** olmağla ref'inden merkûm yevmî iki akçesiyle bâ 'arzuhal tevcih ve ibkâ buyuruldu (Defter 1102, s. 46).

Aktaş Karyesinde Ali Câmîi'nde imam ve hatib Halil **sû-i hâl olmağla** yerine Ataullah'a tevcih sene 1103 (VGMA Defter 1138, s. 38).

Kangırı'da Hoca Bahşayış Mahallesi Avârız ve Nüzul ve Helva Akçesi ve Câmî-i şerifi Çerağı Nukûd-ı Mevkûfesi'nin mütevellîsi olan Hasan Halife **terk-i hizmet olmağla** ref'inden nukûd-ı mezbûr murâbahasından almak üzere yevmî üç vazifesiyle Hasan ref'inden Mehmed Halife'ye kâdisı Mehmed Efendi 'arzıyla tevcih buyuruldu fi 24 Safer sene [1]171 (7 Kasım 1757) (VGMA Defter 1103, s. 7).

Şeyhler nâm-ı diğer Alemdar Karyesi'nde Meşâyih-ı Horasan-ı Nakşibendiyeden İmanlıdede Mescidi demekle ma'ruf Câmîi'nde yevmî bir akçe ile imam ve hatib olan Mustafa bin Hüseyin müddet-i vâfireden beri diyâr-ı âharda olub hizmet-i lâzimesi **hâlî ve mu'attal kalmağla** ciheteyn-i mezkûreteyn mezbûr Mustafa bin Hüseyin'in ref'inden Mustafa bin Abdurrahman'a tevcih ... (VGMA Defter 553, s. 261).

Kiliseviran Karyesi'nde câmide ber-vech-i hasbî hatib olan Ali ve Abdülkerim kardeşlerden Ali bundan akdem bilâ-veled fevt ve merkûm Abdülkerim'in yirmi seneden mütecaviz **mevkûd** olmasıyla boş kalan hatiblik görevine Ahmed Halife bin Ahmed adlı kişinin ataması yapılmıştır (VGMA Defter 556, s. 226).

ç. **Tecdîd Tevcihi:** Hurûfât Defterleri'nin vakıflarda vazife yapan görevlilerin atama kayıtlarını içerdiğini ve kendisine berat gönderilerek ataması yapılan kişilerin kaydedildiği defterler olduğunu daha önce belirtmiştik. Osmanlı Devleti'nde beratlar, üzerinde tuğrası bulunan padişahın dönemi için geçerli olup yeni padişah tahta geçtiğinde mevcut beratın geçerliliğini koruyabilmesi için "tecdîd" olunarak yenilenmesi gerekmektedir (Kütükoğlu 1992: 472). İşte bu berat yenileme işlemi Hurûfât kayıtlarında bir atama türü olan "cülûs tecdîdi" olarak karşımıza çıkmaktadır. Hurûfât kayıtlarında cülûs tecdîdi yıllarına bakılarak vakıf isim ve sayıları ile birlikte vakıflarda görev yapan kişilerin kayıtlarını bir

arada görme imkânı bulunmaktadır. Örnek olarak VGMA Defter 1103'te yer alan 210 adet atama kaydının tamamına yakını padişah değişikliği nedeniyle tecdîden yapılmıştır (VGMA Defter 1103, s. 2-11). Yine bir padişah değişikliği neticesinde VGMA Defter 1138'te tecdîden gerçekleştirilen atama sayısı 425 olarak gözükmektedir (VGMA Defter 1138, s. 38-47).

Berat tecdîdi sebeplerinden bir diğeri ise, eski beratın zâyi olması ve sahibi tarafından yeniden talep edilmesidir. Beratın yeniden verilebilmesi için ilgili kalem tarafından kayıtların kontrolü yapılarak berat talebinin değerlendirilmesi gerekmektedir ve bu şekilde verilen berata *zâyinden berat* denilmiştir (Genç 1998: 43-44). Mirahor Mahallesi Mescidi vakfının mütevellisi ve aynı zamanda mescitte müezzinlik yapmakta olan İbrahim Halife'ye beratının *zayi* olması nedeniyle H. 1169 tarihinde tecdîden berat verildiğini görmekteyiz (VGMA Defter 1103, s. 4).

Yine Kangırı mahkemesi muhızlılarından Mehmed (VGMA Defter 1101, s. 51), Kadızâde Mustafa Efendi Vakfı mütevellisi Ahmed bin Ali (VGMA defter 558, s. 38), Sultan Süleyman Câmîi vâiz ve nâsıh olan Mustafa Bey (VGMA Defter 553, s. 262) beratlarını zâyi etmeleri sebebiyle tecdîden berat ile tevcih olunmuşlardır.

d. İbkâ Tevcihi: Kayıtlarda geçen atama şekillerinden bir diğeri ise, işinden ayrılan bir memuru yeniden göreve getirme olarak tanımlanan (Parlatır 2006: 680) *ibkâ* atamalarıdır. Tayinleri bir seneliğine yapılan memurlardan, bu süre bitmeden önce hizmetleri beğenilenlerin yeniden bir sene için görev yerlerinde kalmaları için kullanılan, memurun müracaatı veya sadrazamın doğrudan doğruya tasvibi ile gerçekleşen (Pakalın 1993: II/12) *ibkâ* tevcihlerinde memurun talebi veya idarenin memnuniyeti söz konusudur. Vakıflarda yolsuzluk ve sahtekarlık olarak niteleyebileceğimiz haksız atamaların düzeltilerek vazifenin eski sahibine iadesinde de *ibka* şeklinde atamanın gerçekleştirildiğini görmekteyiz:

Ma'ruf Karyesi Câmîi'ne babası Süleyman'ın ölümüyle oğlu Süleyman hatib olarak görev yapmakta iken, Süleyman *kesb-i ilim* için diyar-ı ahara gidüb *terk-i hizmet* etti diye ahardan Abdülkerim adlı kişi *bir tarik*le kendi üzerine berat ettirdiği anlaşılınca söz konusu hatiblik *ibkâen* Süleyman'a tevcih kılınmıştır (VGMA Defter 1103, s. 6).

e. İnâyet Tevcihi: Hurûfât Defterleri'nde tespit etmiş olduğumuz bir başka atama türü ise *inâyet* buyrulan atamalardır. Bu atama türünde diğer atama türlerinde olduğu gibi *tevcih* ifadesi kullanılmayıp bunun yerine *inâyet* veya *inâyet buyuruldu* ifadeleri kullanılmıştır:

Kangırı'da Boyalı Karyesi'nde câmide bir akçe ile hatib Mehmed fevt diğer Mehmed'e nâibi Mustafa 'arzıyla inâyet Cemaziyelevvel sene 1108 (Kasım 1696) (VGMA Defter 1140, s. 578).

Kangırı'da Karataş Câmîi'nde bir akçe ile hatib Ahmed fevt İbrahim'e inâyet Şaban sene 1108 (Şubat 1697) (VGMA Defter 1140, s. 578).

Yine Hüseyin Paşa Câmii'nde nim akçe ile müezzin olan Mustafa'nın ölümü üzerine Safer 1138 (Ekim 1725) tarihinde Mustafa isimli diğer bir kişinin ataması inâyeten yapılmıştır (VGMA Defter 1091, s. 211).

2. Hurûfât Defterleri'nde Kangırı Vakıfları ve Vakıf Eserleri

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Kangırı Kazası'na ait olup çalışmamıza esas teşkil eden kayıtların yer aldığı 26 adet Hurûfât Defteri bulunmaktadır (Bkz: Tablo 1). Bu defterlerde Kangırı'ya ait kayıtların en erken tarihlisi H. 1102 (M. 1690) tarihli Karataş Mahallesi Câmii'ne müezzin atama kaydı iken (VGMA Defter 1138, s. 38), en geç tarihli olanı ise H. 1250 (M. 1834) ile tarihlenmiş olan Ahlatçık Karyesi'nde bulunan Şeyh Yunus Câmii'ne hatib atama kaydıdır (VGMA Defter 557, s. 147). Yaklaşık 150 yıllık zaman dilimini içeren Kangırı Hurûfât kayıtları, kaza merkezi olarak Kangırı ile bağlı nahiye ve köylerde bulunan vakıflarla bu vakıflarda görev ifa eden idari personel ile çeşitli kademelerde hizmet veren vakıf personeline ait 1800 civarında atama kaydını ihtiva etmektedir.

Çalışmamız esnasında Kangırı'da kurulmuş vakıflar, vakıf eserleri, vakıflarda çalışanlar, bu çalışanların ifâ etmiş oldukları görevler ile almış oldukları ücretler başka bir çalışmada değerlendirilecektir. Hurûfât Defterleri'nde Kangırı Kazası ile ilgili yer alan bilgileri Kangırı Vakıfları ve Kangırı Vakıf Eserleri şeklinde gruplandırarak vakıf ve vakıf eserlerinin isimlerini ve nerede bulunduklarını tablolar halinde vermekle yetindik.

2.1. Hurûfât Defterleri'nde Kangırı Vakıfları

Bilindiği üzere vakıflar kurucularının isimleri ile adlandırılmaktadır. Vakfiyelerde mütevellî dışındaki görevlilere dair fazlaca bilgi bulunmamaktadır. Hurûfât Defterleri'ndeki Kangırı vakıflarına ait atama kayıtlarından, Kangırı'da kurulmuş vakıfları, bu vakıfların eserlerini ve vakıflarda vazife yapan görevlileri ismen tespit edebildiğimiz gibi vefat, ferâgat, azil gibi değişik nedenlerle gerçekleşen görev değişimini de görebilmekteyiz. Hurûfât Defterleri'nde başta tevliyet olmak üzere nâzır, câbi, kâtib gibi idarî görevlilerin atama kayıtları ile vakıflarda değişik hizmetleri ifa eden imam, müezzin, müderris, ferraş vs. görevli atamaları, bize Kangırı'daki vakıf isimlerini ve sayısını tespit edebilme imkânı vermektedir. Bununla birlikte, Hurufât Defterleri'nde yeralan idarî görevli atamaları bize atama yapılan vakfın ismini vermektedir:

Kangırı'da Hoca Bahşayış Mahallesi Avârız ve Nüzul ve Helva Akçesi ve Câmî-i şerifi Çerağı Nukûd-ı Mevkûfesi'nin mütevellisi olan Hasan Halife terk-i hizmet olmağla ref'inden nukûd-ı mezbûr murâbahasından almak üzere yevmi üç[akçe] vazifesiyle Hasan ref'inden Mehmed Halife'ye kâdisi Mehmed Efendi 'arzıyla tevcih buyuruldu fi 24 Safer sene [1]171 (7 Kasım 1757) (VGMA Defter 1103, s. 7).

Örnekte de görüldüğü üzere, *Hoca Bahşayış Mahallesi Avârız ve Nüzul ve Helva Akçesi ve Câmi-i şerifi Çerağı Nukûd-ı Mevkûfesi* vakfının müteveli ataması kaydedilirken vakfın ismi tam olarak zikredilmektedir. Diğer yandan hizmet sınıfı atamalarında ise atama yapılan cihet türü ve bu cihetin ifa edildiği yer zikredilmektedir:

Kangırı'da Kayser Bey Mahallesi'nde Ali Bey binası câmiinde nim akçe ile müezzin olan Hüseyin bin Mehmed fevt mahlûlünden diğer Hüseyin bin Ali'ye bâ berât tevcih yevm 9 Rebiülevvel sene 1204 (VGMA Defter 558, s. 34).

Hizmet sınıfı atama kayıtlarına örnek olarak buraya aldığımız atama kaydında ise, Ali Bey isimli bir kişi tarafından yapılmış olan bir camiye müezzin olarak Hüseyin bin Ali adlı birinin atandığını görmekteyiz. Bu atama kaydından vakıf ismine ulaşmak son derece zor gözükmemektedir. Atamada zikredilen Ali Bey'in bir vakıf kurduğu muhakkaktır ama kurduğu vakıf sadece söz konusu camiyi yaptırmak için tesis edilmiş olabileceği gibi, adı geçen caminin yanı sıra bir medrese, başka bir mahalde bir çeşme yahut daha farklı hizmetler vermek üzere birçok vakıf eser vücuda getirmiş kapsamlı bir vakıf da olabilir. Ali Bey'in birden fazla alanda hizmet veren vakıf eserler vücuda getirmiş bir vakıf olduğu düşünüldüğünde, her bir hizmetin ifa edildiği vakıf eserlerine vakıf ismi vermemiz gerekcek ve böylelikle Ali Bey Camii Vakfı, Ali Bey Medressi Vakfı, Ali Bey Çeşmesi Vakfı gibi isimlendirmeler yapma zorunluluğu doğacaktır. Bu ise yapılacak çalışmada bizi oldukça farklı ve yanlış sonuçlara götürecektir.

Yukarıdaki örnekler ışığında diyebiliriz ki; eğer Hurûfât Defterleri atama kayıtlarından yola çıkarak vakıf tespiti yapılacaksa, hizmet sınıfı atama kayıtlarının değil idarî görevli atama kayıtlarının kullanılması gerekmektedir. Çalışmamızda yönetici sınıfı atama kayıtlarından yola çıkarak kullanmış olduğumuz bu yöntem, tüzel kişilik olarak her vakfın müteveli, nâzır, câbi, kâtib gibi idarî bir cihetinin olması gerekliliği düşüncesi üzerine inşa edilmiştir. Bu yöntemle tespit çalışması yapılırken, yönetici ataması yapılan vakıf isminin zaman içerisinde kayıtlara farklı şekillerde yansıma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim atama kayıtlarında vakıf veya vakıf eser isimleri halk arasında tanınan isimleri ile de kaydedilebilmektedir.

Yönetici atama kayıtlarından yola çıkarak tespit etmeye çalıştığımız ve bu kayıtlarda zikredildiği haliyle adlandırmış olduğumuz vakıfların kurucularının isimleri, söz konusu vakıfların vakfiyelerinde kayıtlıdır¹⁵. 1690-1834 tarihleri arasında yapılan vakıf idari görevli atamaları üzerinde yaptığımız inceleme neticesinde, Kangırı'da idarî kadro ataması yapılan birbirinden farklı 64 vakıf tespit etmiş bulunuyoruz. Bu vakıfların 21'i *nukûd-ı mevkûfe* olarak adlandırılan para vakfı, 17'si câmi ve mescit vakfı, 3'ü zâviye vakfı, 3'ü

¹⁵ Kangırı Hurûfât Defterleri atama kayıtlarında *Kasım Bey Vakfı* olarak tespit etmiş olduğumuz vakıf, vakfiyesine dayandırılarak VGMA kayıtlarında Kasım Bey bin İsfendiyyar Bey Vakfı olarak kaydedilmiştir. Yine çalışmamız esnasında tespit etmiş olduğumuz ve adında Salih ismi geçen tek vakıf *Hacı Salih (Hıdırlık demekle ma'rûf) Vakfı* iken, VGMA kayıtlarında Çankırı'da kurulmuş ve adında Salih ismi geçen tek vakıf ise H. 894 (M. 1489) tarihli vakfiye kaydı bulunan *Hacı Salih bin Mahmud Vakfı*dır.

medrese vakfı, 2'si değirmen vakfı, 1'i köprü vakfı, 1'i kademgâh vakfı, 1'i kervansaray vakfı, 1'i cüz-i şerif vakfı, 2'si mezraa vakfı ve 12'si kurucularının adıyla anılan vakıflardır (Bkz: Tablo 2).

2.2. Hurûfât Defterleri'nde Kangırı Vakıf Eserleri

Hurûfât Defterleri, özellikle şehir tarihçileri ve sanat tarihçileri açısından bir şehirde tarihsel süreç içerisinde var olan yapı türlerini, bu yapıların vakıf eseri olup olmadığını, yapılış tarihi ve bânisinin kim olduğu ile bu yapılarda zaman içerisinde meydana gelen tamirat ve yenileme gibi değişiklikleri tespit edebilme imkanı vermesi yönüyle oldukça kıymetli bilgiler ihtiva etmektedirler. Çalışmamızda elde ettiğimiz veriler neticesinde Kangırı vakıf eserlerini; dini amaçlı vakıf eserleri, eğitim amaçlı vakıf eserleri ve diğer vakıf eserleri olarak gruplandırabiliriz. Dini amaçlı vakıf eserleri câmi, mescit, tekke, zâviye ve türbe; eğitim amaçlı vakıf eserleri medrese, mektep, muallimhane ve kütüphane iken sayıları daha az olan kervansaray, köprü, değirmen, hamam, çeşme ve kademgâh¹⁶ ise diğer vakıf eserleridir.

Çalışmamız neticesinde Kangırı kaza merkezinde 46 adet câmi ve mescit (Bkz: Tablo 3), Kangırı kazasına bağlı köylerde ise 96 adet câmi ve mescit tespit edilmiştir (Bkz: Tablo 4). İlk atama kayıtlarında mescit olarak geçmekte iken daha sonraki atama kayıtlarında câmi olarak anılan vakıf eserleri bulunmaktadır. Hurûfât Defterleri verilerine göre mescitler, cemaatin çoğalması veya ihtiyaca binaen, hayır sahibi bir şahsın ya da ahâlinin talebi, bu talebin kadı/nâib arzıyla üst makamlara bildirilmesi ve padişah beratı ile *minber vaz'* olunarak câmiye dönüştürülmüşlerdir. Kangırı'da Hafızâde Abdullah Ağa Câmi (Seyyid Mehmed Efendi Mescidi)¹⁷ ve Hüseyin bin Mehmed Câmi (Hoca İbrahim Mahallesi Mescidi)¹⁸ minber vaz' olunarak câmiye dönüştürülmüş yapılara örnek gösterilebilir. Mescidin câmiye dönüştürülmesiyle birlikte buraya hatib atandığını görmekteyiz:

Kangırı mahallatından Çukurviran Mahallesi'nde ashâb-ı hayrâtın binâsı mescidin cemâati kesir olmağla yine ahâli-i mahalle bâ izn-i humâyûn mescide minber vaz' eyledikleri câmiine hatib nasb ve ta'yin olunmak lâzım olmağla lede'l-imtihan istihkâkı nümâyan olan Hafız Ali'ye nâibi Seyyid Hasan 'arzıyla ber-vech-i hasbî tevcih buyuruldu 3 Receb 1233 (VGMA Defter 555, s. 271).

Câmi ve mescitler zaman içerisinde harap olduklarından dolayı tamir veya yeniden inşa edildikleri zaman, bazen yenileyen zatların adları bazen de eski adları ile kaydedilmişlerdir. Nitekim *Mirahur Mahallesi Mescidi* harap ve bakımsız olması nedeniyle mescidin bakımı Kangırı sakinlerinden ve Yeniçeri tekâüdlerinden olan İsmail Ağa tarafından yaptırılmış ve mescide *minber vaz'* olunarak mescit câmiye dönüştürülerek, bir kandilci

16 Kenif, memşâ ve âbhane kelimeleri ile eşanlamlı olan kademgâh, camilerin bitişiğinde yer alan ve günümüzde abdesthane olarak adlandırılan mahaldir. Kademgâh kelimesinin anlamları için bkz. Öz T. (1943), "Mimar Mehmed Ağa ve Risale-i Mimariye", *Arkitekt* Cilt: 1943 Sayı: 1943-11-12 (143-144), Mimarlar Odası Arkitekt Veri Tabanı, <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/117/1335.pdf>, s. 281.

17 VGMA Defter 553, s. 263.

18 VGMA Defter 557, s. 144.

ve bir hatib ataması yapılmıştır (VGMA Defter 553, s. 259). Bu câminin daha sonraki kayıtlarda *Yeniçeri Tekâüdlerinden İsmail Ağa Câmi* olarak adlandırıldığını görmekteyiz. Yine Alagöz Karyesi'nde *El-Hac Nasuh Câmi* harap ve bakımsız olduğundan ashâb-ı hayrdan El-Hac Mehmed adlı kişi câmiyi tamir ettirmiş ve yeni bir minber va'z ettirmiş olduğu bu câmiye hatib ataması yapılmıştır (VGMA Defter 556, s. 26). Câmi yine eski ismiyle adlandırılmaya devam etmiştir.

Kangırı Kazası Hurûfât Defterleri atama kayıtlarının büyük bir bölümünü oluşturan câmi ve mescitlerden başka Kangırı Kazası dâhilinde vakıf eseri olarak 16 adet tekke-zâviye ve türbe; 27 adet medrese-mektep ve muallimhane ile 2 köprü, 2 değirmen, 1 kervansaray, 1 kademgâh, 1 kütüphane, 1 çeşme, 1 hamam tespit etmiş bulunmaktayız (Bkz: Tablo 5).

Sonuç

Kangırı Kazası örneğinde incelemeye tabi tutmuş olduğumuz Hurûfât Defterleri, kayıt usûlü ve tekniği bakımından Osmanlı toplum hayatında sosyal ve iktisadî yönden çok mühim roller üstlenmiş olan vakıflar ile yine bu vakıfların ortaya koymuş oldukları eserleri bir arada görebilmemize imkân sağlayan önemli bir arşiv kaynağıdır. Hurûfât Defterleri Ruznâmçe-i Askerî adı altında, belirli bir bürokratik işlem silsilesi sonucu Kazaskerlik dairelerinde, XVI. yüzyılın sonlarında tutulmaya başlamış, XVII. yüzyıl sonlarından itibaren XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı kaza idari yapılanması temel alınarak Anadolu ve Rumeli defterleri şeklinde seri halde tutulmuştur.

Vakıf çalışanlarının atamalarında temel başvuru kaynağı olması ve ataması yapılanların özlük bilgilerini içermesi bakımından tutuldukları dönem içerisinde oldukça önem arzemiş olan Hurûfât Defterleri, günümüzde ise özellikle vakıflar ve vakıf eserleri üzerinde araştırma yapan araştırmacılar için önemli bir arşiv kaynağıdır. Gerek Osmanlı coğrafyasında kurulmuş vakıfların tespiti, vakıflarda görev yapanların tespit edilebilmesi ve özellikle vakfiyesi günümüze ulaşmamış vakıflarla ilgili olarak hülâsa-i vakfiye şeklinde vakıf şartları hakkında bilgiler içeren belgeleri içermesi vakıf araştırmaları açısından söz konusu defterlerin önemini bir kat daha artırmaktadır. Diğer yandan vakıfların ortaya koymuş oldukları eserlerin bânisi ile birlikte tespit edilebilmesi ile bu eserlerin tarihî süreç içerisinde geçirmiş oldukları değişikliklerin takip edilebilme olanaklarını sunması bakımından Hurûfât Defterleri, şehir tarihi araştırmacıları ve sanat tarihçileri açısından da önemli bir başvuru kaynağıdır.

Osmanlı Devleti'nin idarî yapılanmasında kaza merkezini esas alarak tutulan Hurûfât Defterleri, Anadolu'dan Balkanlara ve Ortadoğudan Kuzey Afrikaya kadar geniş bir coğrafyaya uzanan Osmanlı vakıf medeniyetini ve bu medeniyetin ortaya koyduğu eserlerin izlerini takip edebilme imkânını sunmaktadır.

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

VGMA Defter 1138, s. 38-47; VGMA Defter 1140, s. 577-582; VGMA Defter 1135, s. 47; VGMA Defter 1131, s. 24-31; VGMA Defter 1142, s. 18; VGMA Defter 1119, s. 322-325; VGMA Defter 1091, s. 211-212; VGMA Defter 1128, s. 194; VGMA Defter 1139, s. 258; VGMA Defter 1105, s. 67-76; VGMA Defter 1104, s. 72-75; VGMA Defter 1103, s. 2-11; VGMA Defter 1101, s. 50-51; VGMA Defter 1102, s. 45-46; VGMA Defter 1114, s. 111-112; VGMA Defter 1115, s. 169-173; VGMA Defter 1216, s. 228-231; VGMA Defter 1147, s. 75-81; VGMA Defter 1113, s. 169-172; VGMA Defter 558, s. 34-39; VGMA Defter 552, s. 229-235; VGMA Defter 553, s. 259-263; VGMA Defter 554, s. 207-208; VGMA Defter 555, s. 267-274; VGMA Defter 556, s. 226-228; VGMA Defter 557, s. 144-147; VGMA Defter 1144.

II. Araştırma ve İncelemeler

Akgündüz A. (1988), *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Alkan M. (2007), "Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi", *Vakıflar Dergisi*, 30, Ankara, s. 1-34.

_____ (2010), "Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği", *XV. Türk Tarih Kongresi: 11-15 Eylül 2006*, C. 4 A, s. 825-842.

Ateş İ. (1985), "Vakıf Belgeler Arşivi'nin Dünü Bugünü", 2. *Vakıf Haftası 3-9 Aralık 1984*, Ankara, s. 26-31.

Baltacı C. (1979), "Kadî-asker Rûznâmçelerinin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, 4/1, s. 555 vd.

Barkan Ö.L. (1942), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara, s. 279- 387

Baykara T. (1988). "Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki Bir Deftere Göre XVII. Yüzyıl Başlarında Varna", *Vakıflar Dergisi*, XX, Ankara, s. 409-414.

_____ . (1990), *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Berki A.H. (1966), *Vakfa Dâir Yazılan Eserlerle, Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, Ankara.

Çal H. (2001a), "Hurûfât Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazası", *Prof Dr. Zafer Bayburtoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri, 125-166.

_____ . (2001b), "1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurûfât Defterine Göre Bulgaristanda Türk Mimarisi", *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar Arası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 221-286.

_____ . (2011), "1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurûfât Defterine Göre Yunanistan'daki

- Türk Mimarisi”, *Erdem*, 58, Ankara, 93-242.
- Eken G. (1998), “Osmanlılar Döneminde Sosyal ve Ekonomik Açından Mucur”, *Vakıflar Dergisi*, XXVII, s. 195-212.
- _____. (2006), “19. Yüzyıl Mardin Vakıfları Üzerine”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 20, s. 233-253.
- Erünsal İ. (1980), “Nuriosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Rûznâmçeleri” *İslam Medeniyeti Mecmuası*, 4/3, 3-15.
- Göyünç N. (1968), “XVI. Yüzyılda Ruus ve Önemi”, *Tarih Dergisi*, 22, İstanbul.
- Halaçoğlu Y. (1998), *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara.
- İpşirli M. (1993), “Cihet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. 7, İstanbul, s. 546-548.
- _____. (1998), “Osmanlı Devletinde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla kadar)”, *Belleten*, Sayı 61, s. 597-700.
- Köprülü F. (1942), “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, *Vakıflar Dergisi*, II, s. 1-35.
- Kütükoğlu M. S. (1994), *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul.
- _____. (1992), “Berat”, *TDVİA*, V, İstanbul.
- Küçükdağ Y. (2002), “Hurufât Defterlerine Göre Osmanlı Dönemi’nde Develi Kazası’nın Tekke ve Zâviyeleri”, *Bütün Yönleriyle I. Develi Bilgi Şöleni*, s. 267-276.
- Ömer Hilmi. (1977), *İthaf-ül-ahlâfî ahkâm-il-evkâf*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Öntuğ M. M. (1999), “Hurûfât Defterlerine Göre Uşak’taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824)”, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, 1999.
- Öz T. (1943), “Mimar Mehmed Ağa ve Risale-i Mimariye”, *Arkitekt*, Cilt: 1943 Sayı: 1943-11-12(143-144), Mimarlar Odası Arkitekt Veri Tabanı, <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/117/1335.pdf>, s. 276-282.
- Öztürk N. (1983), *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, VGM Yayınları, Ankara.
- _____. (1995), *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, TDV Yayınları, Ankara.
- Pakalın M.Z. (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, II, III.
- Parlatır İ. (2006), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara.
- Şahin İ. (1993), “Çankırı”, *TDVİA*, C. 8, s. 216-218.
- Şemsettin Sami (1996), *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Sarınay Y. (2010), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul.
- Taş, K. Z. (1994), *Erzincan Cami ve Mescilleri, 1690-1730*, OTAM., 5, Ankara, s. 379-385.

- Uzunçarşılı İ.H. (1984), *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Vakıf Kayıtlar Rehberi. (1939), Ankara.
- Yediyıldız B. (1982), “Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, *Vakıflar Dergisi*, XV, s. 23-53.
- _____. (1982), “Vakıf Müessesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, *Vakıflar Dergisi*, 14, s. 1-27.
- Yüksel H. (1998), *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas.

III. Tezler

- Akıncı H. (2007), *Hurûfât Defterlerine Göre Kır-İli Kazası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çınar Z. (2009), *Hurûfât Defterleri’ne Göre Seferihisar-I Günyüzü Kazası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Genç Y.İ. (1998), *Osmanlılarda Beratlar*, İTÜ Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Öge A. (2010), *Hurûfât Defterlerinde Niğde Bor*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özdemir G. (2005), *Hurûfât Defterleri Işığında Ilgın*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Parlak, M. (2009), *Hurûfât Defterleri Işığında Seydişehir*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Şanlı A. (2010), *Hurûfât Defterlerine Göre Ayıntâb Kazası’ndaki Vakıfların İşleyişi Ve Yönetimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Temel E. (2008), *Hurufât Defterleri’ne Göre Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (XVIII.-XIX. Yüzyıllar Arası)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Temel İ. (2008), *Hurufât Defterleri’nde Karaman Ereğlisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yıldız P. (2010), *Hurufât Defterlerine Göre Maraş Kazası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Tablolar

Tablo 1: Kangırı ile ilgili VGMA Hurûfât Defterleri

Kapsadığı Tarihler		VGMA Defter No.	Sayfa Numarası
Hicri	Miladi		
1102-1118	1690-1707	1138	38-47
1107-1111	1695-1700	1140	577-582
1118-1119	1706-1707	1135	47
1119-1135	1707-1722	1131	24-31
1135	1722	1142	185
1135-1137	1722-1725	1119	322-325
1137-1138	1724-1726	1091	211-212
1140	1727-1728	1128	194
1140-1142	1727-1730	1139	258
1143-1154	1730-1742	1105	67-76
1155-1168	1742-1754	1104	72-75
1168-1174	1754-1760	1103	2-11
1175-1177	1761-1764	1101	50-51
1182-1184	1768-1771	1102	45-46
1184-1186	1770-1772	1114	111-112
1186-1189	1772-1776	1115	169-173
1188-1198	1774-1784	1216	228-231
1189-1198	1775-1784	1147	75-81
1199-1203	1784-1809	1113	169-172
1203-1209	1788-1794	558	34-39
1210-1216	1795-1802	552	229-235
1217-1223	1803-1809	553	259-263
1223-1226	1809-1812	554	207-208
1227-1237	1813-1822	555	267-274
1238-1244	1823-1828	556	226-228
1245-1250	1829-1835	557	144-147

Tablo 2: Hurûfât Defterleri'nde Kangırı Vakıfları

Abdulkadir Çelebi Vakfı
Abdülgaŧfar Çelebi Zâviyesi Vakfı
Ali Bey Câmii Vakfı
Bimarhâne Mescidi Vakfı
Câmi-i Kebir Vakfı
Kangırı Çeşmelerin Su Yolları Nukûd-ı Mevkûfesi
Çukur Mahallesi Avarız Nukûd-ı Mevkûfesi
Debbağhane Mahallesi Avarız Nukûd-ı Mevkûfesi
Elekçi Değirmeni Vakfı
El-Hac Ahmed Efendi Nukûd-ı Mevkûfesi
El-Hac Mehmed Medresesi Vakfı
Emine Hatun bint el-Hac Musa Vakfı
Fatıma Hatun bint Hacı Bekir Nukûd-ı Mevkûfesi
Hacı Durmuş Cüz-i Şerif Vakfı
Hacı İbrahim Karataş Mahallesi Câmii Nukûd Vakfı
Hacı Musa Efendi Medresesi Nukûd-ı Mevkûfesi
Hacı Musli Karyesi Câmii Vakfı
Hacı Müezzın Mehmed Efendi Medresesi Vakfı
Hacı Müezzın Medresesi Nukûd-ı Mevkûfesi
Hacı Osman Vakfı
Halil Ağa Mahallesi Avarız Nukûdu
Hamamcıoğlu Değirmeni ve Bahçesi Vakfı
Hancı el-Hac Mehmed Bey Nukûdu
Hânizade es-Seyyid Abdullah Ağa bin el-Hac İbrahim Ağa Câmii Vakfı
Hasan Paşa Kademgâhı Nukûd-ı Mevkûfesi
Hasan Paşa Kademgâhı Vakfı
Hatuncuk Vakfı
Hacı Salih (Hıdırlık) Vakfı
Hoca Bahşayış Mahallesi Fukaraları Avarız Nukûd-ı Mevkûfesi
Hoca Elvan Mahallesi Mescidi Vakfı
Hoca Musa Mescidi ve Mektebi Vakfı

İbrahim Paşa Çeşmesi ve Hamamı Vakfı
İmaret Mahallesi Avarız Nukûd-ı Mevkûfesi
İnandık Karyesi Aışe Hatun Suluđu Vakfı
Kadıızâde Mustafa Efendi Vakfı
Kalaycızâde Mehmed Efendi Nukûd-ı Mevkûfesi
Karaseydi Kerbansarayı Vakfı
Karataş Mahallesi Avarız Vakfı
Karataş Mahallesi Câmii Nukûd-ı Mevkûfesi
Kasım Bey Vakfı
Kayserbey Mahallesi Avarız Nukûd-ı Mevkûfesi
Kayserbey Mescidi Vakfı
Korgun Karyesi Kervansaray Zâviyesi ve Mezraası Vakfı
Korgun Karyesi Kuruca Köprü Vakfı
Mirahor Mahallesi Avarız Nukûd-ı Mevkûfesi
Mirahor Mahallesi Mescidi Vakfı
Mustafa Efendi Vakfı
Saliha Hatun bint Mehmed Paşa Vakfı
Saray Karyesi Câmii Vakfı
Sarıyar Mezraası Vakfı
Serdar İbrahim Paşa Su Yoluna Ashâb-ı Hayr Nukûd-ı Mevkûfesi
Seyyid Hacı Ahmed Efendi Vakfı
Seyyid Hacı Esad Efendi Vakfı
Seyyid Mehmed Vakfı
Sultan Süleyman Câmii Kâtibi Hacı Mehmed Nukûd-ı Mevkûfesi
Sultan Süleyman Câmii Vakfı
Şerife Aışe Hatun bint Haydar Efendi Nukûd
Şeyh Bahaüddin Zâviyesi ve Mescidi Vakfı
Şeyh Kara Mustafa Vakfı
Şeyh Murad-ı Veli Evlâdından Selçuk Paşa bin Seydi Mahmud Paşa Vakfı
Şeyh Kara Yusuf Zâviyesi Vakfı
Taşmescid Mahallesi Câmii Nukûd-ı Mevkûfesi
Seydi Vakfı
Kasım Bey Su Yolları Nukûd-ı Mevkûfesi

Tablo 3: Kangırı Kazası Merkez Câmi ve Mescitleri

Vakıf Eser Adı	Mahalle Adı
Abdullah bin el-Hac Hasan Mescidi	Şeyh Osman
Alacamescid Mahallesi Mescidi	Alacamescid
Alemdar Mescidi	
Ali Bey Câmi	Kayserbey
Ali Bey Câmi (Osmanlı Câmi)	Debbağhane
Başmakçılar Mescidi	Başmakçılar
Bayar Mahallesi Mescidi	Bayar
Bayraklı Bazaryeri Câmi	
Bimarhâne Mescidi	
Buğdaypazarı Câmi	
Çukurmahalle Câmi	Çukur
Debbağhane Mescidi	Debbağhane
Dizdaroglu Mescidi	
Serdar-Kethüda-El-Hac İbrahim Paşa Câmi (Mescidi)	
El-hac Mehmed Ağa bin El-hac Ahmed Ağa Câmi	İmaret
Fatıma Hatun bint Hüseyin Paşa Mescidi	Hoca Bahşayış
Hafızade Abdullah Ağa Câmi (Seyyid Mehmed Efendi Mescidi)	Çukur
Hafızade Seyyid Mehmed Kızı Şerife Mescidi	İmaret
Halil Ağa Mahallesi Mescidi	Halil Ağa
Hıdırlık Mahallesi Mescidi	Hıdırlık
Hoca Bahşayış Mahallesi Câmi	Hoca Bahşayış
Hoca Elvan Mahallesi Mescidi	Hoca Elvan
Hoca İbrahim Mahallesi Câmi	Hoca İbrahim
Hoca Musa Mescidi	Yoğurtçu
Hüseyin Paşa Câmi	Hoca Bahşayış
İblikbazarı Mescidi	
Kale Câmi	
Karaçaykızı Mescidi	Bahşayış
Karataş Mahallesi Câmi	Karataş
Kayserbey Mahallesi Mescidi	
Küçük Minare Câmi	

Mahalle-i Cedid Mescidi	Cedid
Yeniçeri İsmail Ağa Câmii (Mirahur Mahallesi Mescidi)	Mirahur
El-hac Mehmed Ağa bin El-hac Ahmed Ağa Câmii	İmaret
Mustafa Bey Câmii	
Mustafa Paşa Câmii	
Perdedar Mahallesi Mescidi	Perdedar
Sûk-ı Sultani Câmii	
Sultan Selim Han Câmii	
Sultan Süleyman Han Câmii	
Şeyh Abdurrahman Efendi Tekkesi Mescidi	
Şeyh Bahaüddin Mescidi	
Şeyh Kasım Câmii	
Şeyh Osman Mahallesi Mescidi	Şeyh Osman
Taşmescid Câmii	Taşmescid

Tablo 4: Kangırı Kazası Köyleri Câmî ve Mescitleri

Vakıf Eser Adı	Karye Adı
Abdülgaflar Çelebi Câmii	Seydi
Abdulkerim Câmii	Kilisecik
Ahiler Karyesi Câmii	Ahiler
Ahlad Karyesi Câmii	Ahlad
Ahmed Bey Câmii	Kurşun
Ahmed bin Osman Câmii	Hisarcık
Akçavakıf Karyesi Câmii	Akçavakıf
Alagöz Karyesi Câmii	Alagöz
Ali Câmii (Ali Binâsı Câmî)	Aktaş
Ali Reis Musallası (Gülbazarı Nam Mahalde)	Kayıçıvi
Arpayeri Karyesi Câmii	Arpayeri
Aşağıçavuş Karyesi Câmii	Aşağıçavuş
Avcıoğlu Süleyman Ağa Câmii	Aşağıçavuş
Balcı Karyesi Câmii	Balcı
Balıbdık Karyesi Karyesi Câmii	Balıbdık
Bannaz? Karyesi Mescidi	Bannaz?

Bayındır Karyesi Câmii	Bayındır
Boyalı (Boyalıca) Karyesi Câmii (Mescidi)	Boyalı
Buğay Karyesi Câmii	Buğay
Câmi-i Kebir	Korgun Karyesi
Çavuş Karyesi Câmii	Çavuş
Çayırpınarı Karyesi Câmii	Çayırpınarı
Çilesiz Veli Câmii	Korkun
Çivi Karyesi Câmii	Çivi
Çörekci Karyesi Câmii (El-Hac Ahmed müceddeden)	Çörekci
Çukurviran Karyesi Câmii	Çukurviran
Dede (Dedeli) Karyesi Câmii	Dede (Dedeli)
Dikenli Karyesi Câmii	Dikenli
Dinegi Karyesi Mescidi	Dinegi
Dizdar Mehmed Ağa Câmii	Düküm)
Dumalı (Dümelli) Karyesi Câmii	Dumalı
Dutağaç Karyesi Câmii	Dutağaç
El-hac Mustafa Câmii	Balibeg
El-Hac Nasuh Câmii	Alagöz
Esadhacıbey Karyesi Câmii	Esadhacıbey
Ferid Hacı Bey Câmii	Ferid Hacı Bey
Gavra (Kavra) Karyesi Câmii	Gavra (Kavra)
Gevaş Karyesi Câmii	Kevaş (Gevaş)
Gömüklüoğlu Mehmed Câmii	Alaca
Hacı Ali Câmii	Dumalı
Hacı Sahib Paşa Câmii	Kalecik
Hacı Eyüboğlu Mehmed Câmii	Merzi
Hacı Mehmed Ağa bin Hacı Ahmed Ağa Câmisi (Mescidi)	Yukarı Pelitözü
Hacı Musli Câmii	Mesudviran
Hacı Musli Karyesi Câmii	Hacı Musli
Hacı Mustafa Câmii	Ericek
Hacı Mustafa Câmii	Mesudviran
Hacıb Karyesi Câmii	Hacıb
Han Karyesi Câmii	Han

Handiri Karyesi Câmii	Handiri
Hasakçe Karyesi Câmii	Hasakçe
Hıdırlık Karyesi Mescidi	Hıdırlık
Hisarcıkkayısı Karyesi Câmii	Hisarcıkkayısı
Hoca Mehmed Câmii	Çavuş
Ildızım Karyesi Câmii	Ildızım
İbrahim Ağa Câmii	Dede
İbrik Karyesi Câmii	İbrik
İki Çam Karyesi Câmii	İki Çam
İnaç Karyesi Câmii	İnaç
Kara Osman Câmii	Orman
Kara Ali Câmii	Şeyh
Kara Bali Osman Câmii	Urvay
Karacaoğlu Mehmed Câmii	Hoca Hasan
Karaşeyh Mustafa Câmii	Karaşeyh
Karatay Karyesi Câmii	Karatay
Kasım Bey Mescidi	Saray
Kayıçivi Karyesi Câmii	Kayıçivi
Keles Karyesi Câmii	Keles
Keynek (Genek) Karyesi Câmii	Keynek
Kızılsın Karyesi Câmii	Kızılsın
Korgun Karyesi Câmii	Korgun
Korkud Karyesi Mescidi	Korkud
Köceklioğlu (Küçüklioğlu) Mehmed Câmii	Alica
Kuyupınar Karyesi Mescidi	Kuyupınar
Küçükli Karyesi Mescidi	Küçükli
Maruf Karyesi Câmii	Maruf
Mehmed Çelebi Câmii	Hoca Hasan
Merzi Karyesi Câmii	Merzi
İmanlıdede (İmanlı Fakih) Mescidi	Şeyhler
Mezid Hacıbey Karyesi Câmii	Mezid Hacıbey
Mustafa bin Ali Câmii	Ayan
Mustafa Mescidi	Korgun

Müfti Osman Efendi Câmii	Yenice
Ovacık Karyesi Câmii	Ovacık
Pamukviran Karyesi Câmii	Pamukviran
Salmanlı Karyesi Câmii	Salmanlı
Saray Karyesi Câmii	Saray
Sarı Mustafa Mescidi (Ayşe Hatun Minber Vaz')	Elvan
Seyyid Hacı İbrahim Ağa Câmii	Fene
Şeyh Mehmed Câmii	Korgun
Şeyh Yunus Mescidi Câmii	Ahlatçık
Tuzla Karyesi Câmii	Tuzla
Yârenler Karyesi Mescidi	Yârenler
Yenice Karyesi Mescidi	Yenice
Yukarı Çavuş Karyesi Câmii	Yukarı
Züleyha Hatun bin Hasan Câmii	Ayan

Tablo 5: Hurûfât Defterleri'nde Kangırı Tekke-Zâviye ve Türbeler

Vakıf Eser Adı	Bulunduğu Yer
Abdulgaffar Çelebi Zâviyesi	Seydi Karyesi
Alemdar Fakih Zâviyesi	Şeyhler Karyesi
Bahadır Karyesi Zâviyesi	Bahadır Karyesi
Boyalıca Karyesi Tekkesi	Boyalıca Karyesi
İmanlıdede Zâviyesi	
Kaftan Zâviyesi (Kefen Bahası Zâviyesi)	
Karaşeyh Mustafa Zâviyesi	Karaşeyh Karyesi
Karaşeyh Tekkesi	
Kervansaray Zâviyesi	Korgun Karyesi
Şeyh Abdurrahman Efendi Tekkesi	
Şeyh Bahaüddin Zâviyesi	
Şeyh Cemaleddin Zâviyesi	Kangırı civarında
Şeyh Karatekin Türbesi	Kangırı Kal'asında
Şeyh Kasım Tekkesi	
Taşmescid Zâviyesi	
Ulucataşoğlu Çiftliği Tekkesi	

Tablo 6: Medrese-Mektep ve Muallimhaneler

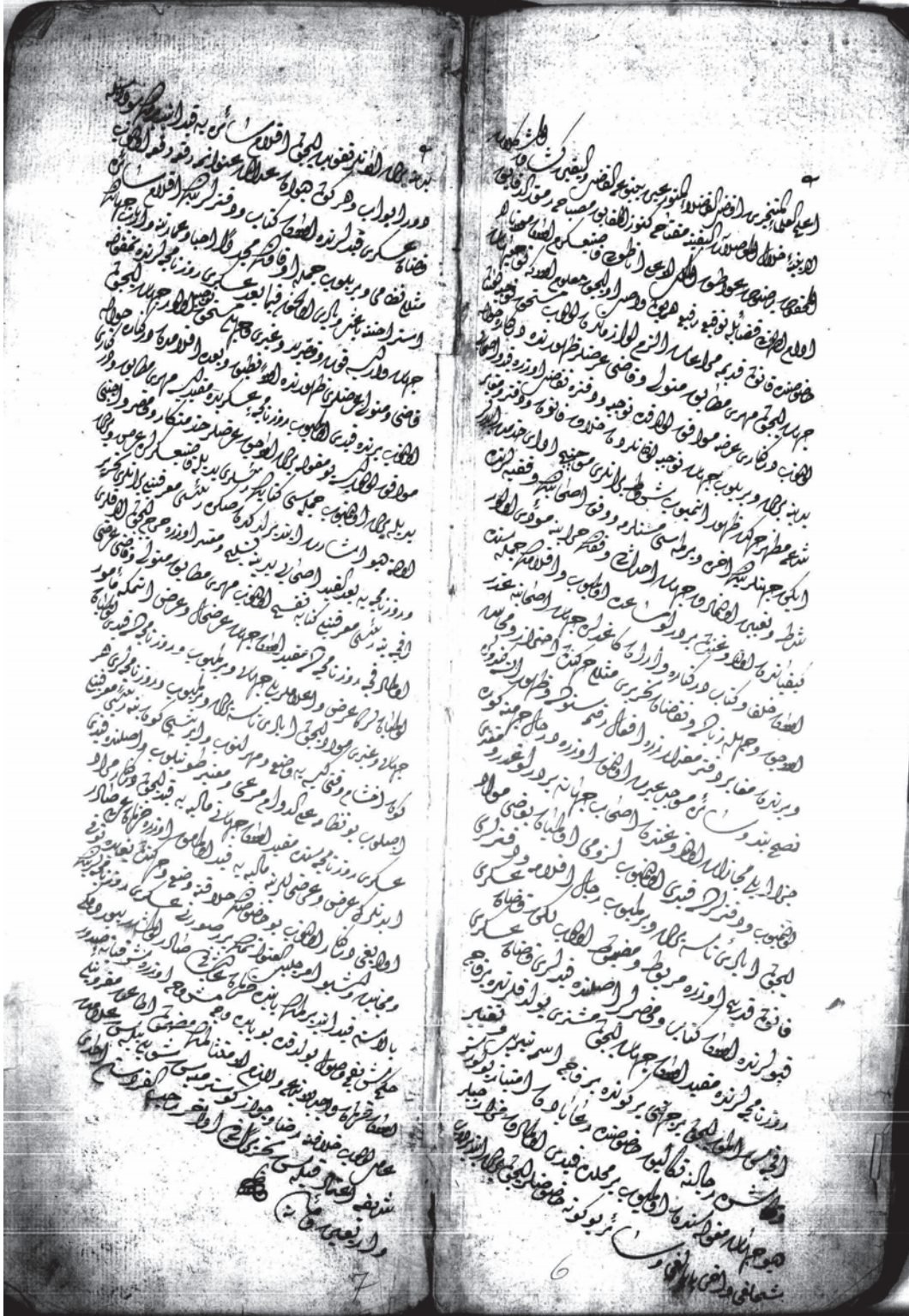
Vakıf Eser Adı	Bulunduğu Yer
Aişe Hatun Medresesi (12 hücre 1 dershaneyi müştemil)	
Arslanzade Mehmed Mektebi	Sultan Süleyman Câmii kurbunda
Cividci Hacı Mehmed Medresesi Vakfı	Sultan Süleyman Câmii kurbunda
Çupracı (Çopurcu) Hacı Mehmed Medresesi	Sultan Süleyman Câmii kurbunda
Debbağhane Mahallesi Ahalisi Mektebi/ Muallimhanesi	Debbağhane Mahallesi
Derviş Efendi Muallimhanesi	Hoca İbrahim Mahallesi
El-hac Mehmed Medresesi	Sultan Süleyman Câmii kurbunda
Fatıma Hatun bint Mehmed Bey Medresesi	Sultan Süleyman Câmii kurbunda
Fatıma Hatun bint Mehmed Bey Medresesi (4 adet hücre)	
Fatıma Hatun Medresesi (Müceddeden bina)	Sultan Süleyman Câmii kurbunda
Fatıma Hatun Mektebi (Abdurrahman Kızı)	Hoca İbrahim Mahallesi
Hacı Hüseyin (Tamir Eylediği) Câmii ve Muallimhanesi	Alaca Mescid Mahallesi
Hacı Mehmed Mederesesi	Buğday Pazarı
Hacı Müezzîn (El-Hac Mehmed Efendi) Medresesi	
Hoca Bahşayış Mahallesi Muallimhanesi	
Hoca İbrahim Mahallesi Muallimhanesi	Hoca İbrahim Mahallesi
Hoca Musa Muallimhanesi	Yoğurtçu Mahallesi
Hüseyinoğlu Hasan Efendi Mektebi	İmaret Mahallesi,
Kangırı Mütessellimi Ali Ağa bin Mehmed Ağa Câmii ve Medresesi	
Karataş Mahallesi Muallimhanesi	Karataş Mahallesi
Kasım Bey (Rüstem Paşa/Rüstem Çelebi bin Kasım) Medresesi	
Kayserbey Mahallesi Muallimhanesi	Kayserbey Mahallesi
Meryem Hatun bint Mehmed Medresesi (3 hücre)	Sultan Süleyman Câmii kurbunda
Mustafa Efendi Mektebi	Mirahur Mahallesi
Seyyid Ahmed (2 hücre) ve Meryem bint Mehmed Bey (3 hücre) Medresesi	

Tablo 7: Diğer Vakıf Eserleri

Vakıf Eser Adı	Bulunduğu Yer
Karaseydi Kerbansarayı	Karaseydi Karyesi
Hasan Paşa Kademęâhı	Sultan Süleyman Câmii kurbunda
Hacı İsmail Efendi Kütüphanesi	Sultan Süleyman Câmii kurbunda
Kethüda İbrahim Paşa Çeşmesi	
Kethüda İbrahim Paşa Hamamı	
Elekci Değirmeni	Kangırı Haricinde
Hamamcıoğlu Değirmeni	Kangırıda köprü kurbunda
Korıca Köprü	Korgun Karyesi
Kangırı Köprüsü	Kangırı

Ekler

Ek-1: VGMA Defter 1144'te kayıtlı Ferman sureti.

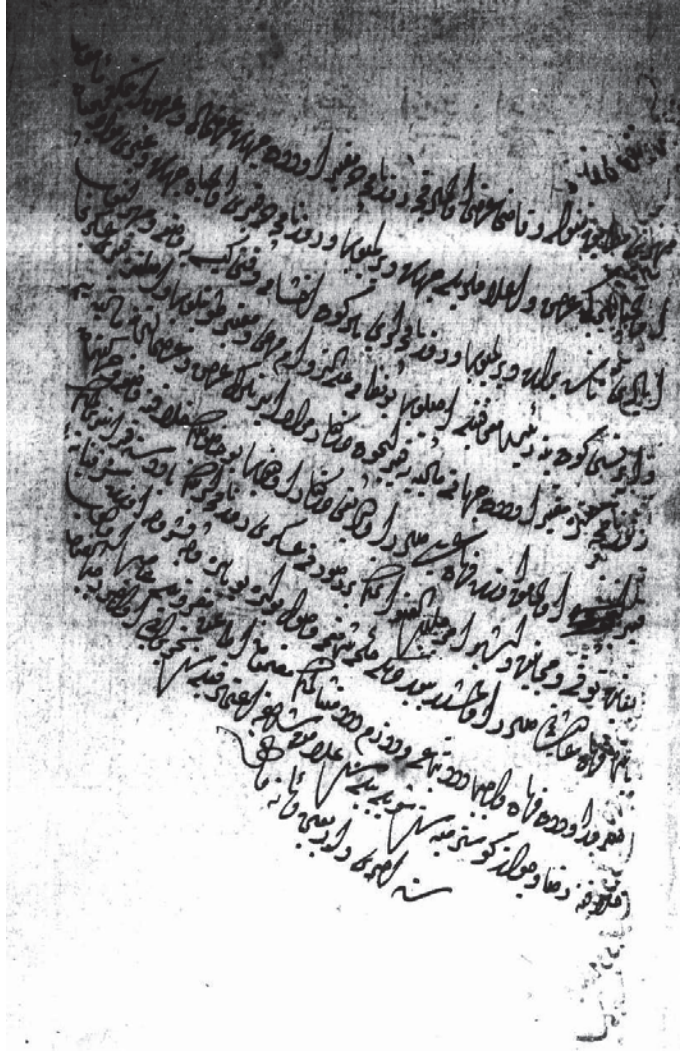

(s. 6) A'lemu'l-ulemâi'l-mütebahhirin efdalü'l-fuzelâi'l-mütevverri'in yenbu'u'l-fazli ve'l-yakîn keşşâfî'l-müşkilâtî'd-dinîyye hallâlü'l-mu'attalâtî'l-buğye miftâh-i künûzü'l-hakâyık misbâh-ı rumûzu'd-dakâyık el-mahfûfu bi-sunûfî avâtîfî'l-Meliki'l-A'lâ Anadolu Kazaskerim olan mevlânâ edâma'llâhu Te'âlâ fazâ'ilehu tevki'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olacak ma'lûm ola ki; tevcîhat husûsunda kanûn-ı kadîme mürâât elzem-i levâzımatdan olub müstehakk tevcîh olunan cihet için mührü mutabık mütevellî ve kâdî 'arzları zuhûrunda derkenâra havâle olunub derkenârî 'arza muvâfık oldukda tevcîh ve deftere tafsîl üzere kayd ve ashâbı yedine berât verilüb cihât tevcîh olunanlardan hilâf-ı kânûn ve defter ve muğâyir-i şer'-i mutahhar hareket zuhûr etmeyüb şurût-ı berâtları mûcibince edâ-yı hizmet iderler iken cihetlerinin âhara verilmesi müstelzim ve vakıf ashâbının vakfiyelerinde şart ve ta'yîn olunmadık cihet ihdâsı vakfın harâbına olur keyfiyyâtdan olduğundan bir türlü müsâ'ade olmayub ve aklâmın cümlesinden olan hulefâ ve küttâb derkenâra varan kağıdlara cihât ashâbına gadr olacak vechle ziyâde ve noksan tahrîri misilli hareketden ihtirâz ve mûcânebet ve yedinden mugâyir-i defter mikdâr-ı zerre ef'âl rakama sûtûde ve zuhûrâta kendülere nush pend ve sâire mûcib-i ibret olunmak üzere derhâl cürmüne göre cezâ ile mûcâzât olunduğundan ashâb-ı cihâta bir türlü gadr ve te'addî olunmayub ve defterlerde kaydı olunmayub lüzûmu olmayan ba'zı mevâdd için eyâdî-i nâsa berât verilmeyüb ricâl-i aklâma ve defterleri kânûn-ı kadîm üzere merbût ve mazbût olub lâkin kuzât-ı askerî kapularında olan küttâb ve muhzırlar aslında kaydları kuzât-ı askerî rûznâmçelerinde mukayyed olan cihât için müşteri bulduklarında birkaç akçesin almak için bir ciheti bir günde birkaç isme tebdil ve tağyir ve taşra ricâline tekâlif husûsunda re'âyâdan imtiyâz bulursuz deyu cihât makûlesinden olmayub bir mahalde kaydı olmadan kazzâzcılar şeyhliği ve âhî babalığı ve sâir bu gûna husûslar için berât ettirüb

(s. 7) yedine berât alanlar tefvît için aklâm-ı sâireye kayd ettirmek sevdâsıyla devr-i evvâb ve her gün dîvân-ı adâlet-ünvânıma def'a def'a olub kuzât-ı askerî kayıtlarında olan küttâb ve defterlerinin aklâm-ı sâire misilli nizâmı verilüb cümle evkâfın müceddeden ihyâ ve 'imâretine ve erbâb-ı cihâtın istirahatına bâ'is ve bâdî olmağla fî-mâ ba'd askerî rûznâmçelerinde ne makûle cihât var ise fevt ve kasr-ı yed ve gayri vechle müstehakk tevcîh olur cihât için kâdî ve mütevellî 'arzları zuhûrunda evvelen tatbîk ve ba'dehu aklâmdan derkenâra havâle olunub yerinde kaydı olmayub rûznâmçe-i askeride mukayyed ise mührü mutabık ve derkenârî muvâfık olur ise bu makûle berât olacak 'arzlar hizmetkâr ve muhzır ve ecnebî yediyle berât olunmayub cümlesi küttâbın re'isleri yediyle kazaskerlere 'arz ve berât oluna deyu işâret

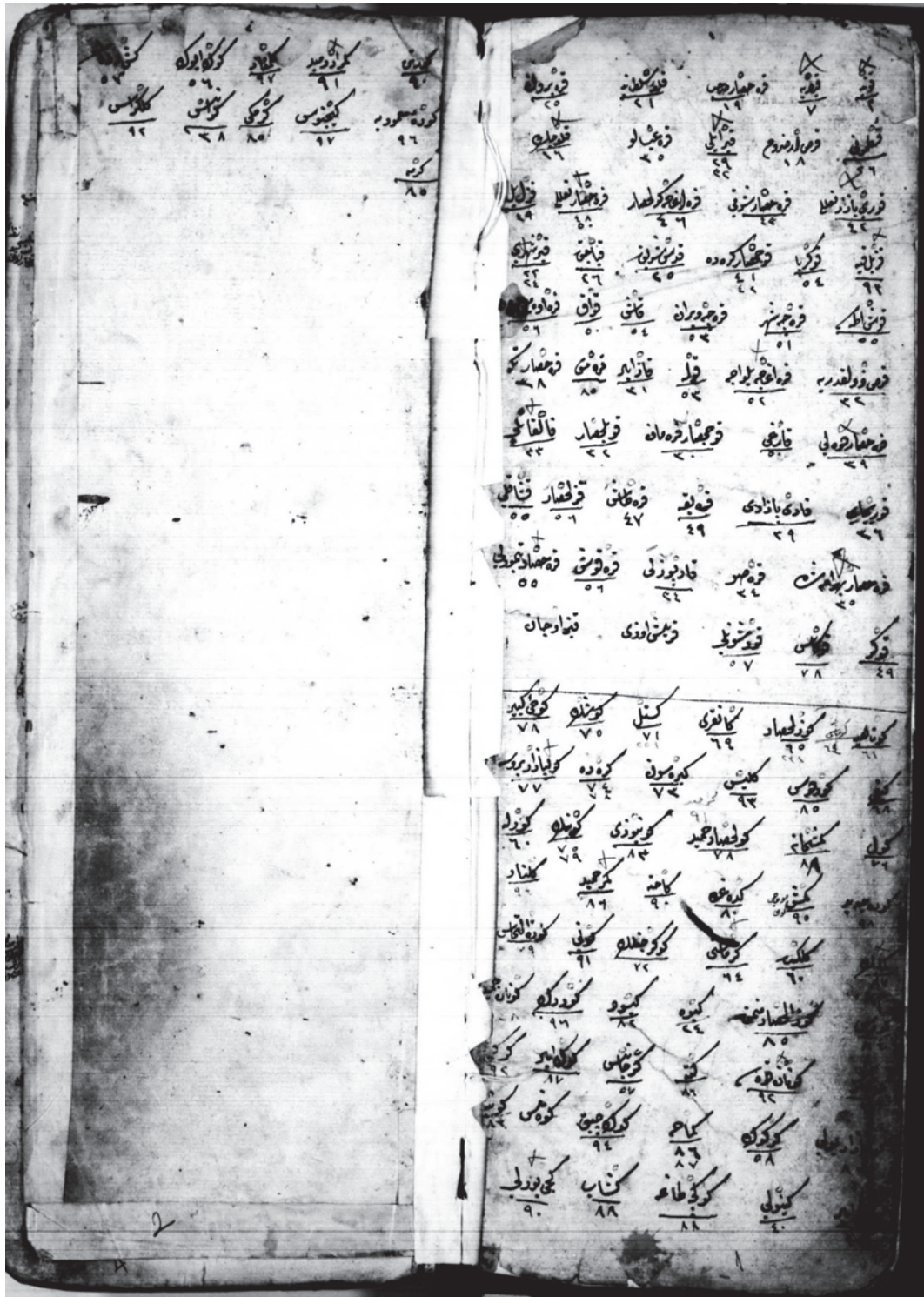
ettirildikten sonra re'îsi ma'rifetiyle berâtları tahrîr ve rûznâmçeye ba'de'l-kayd ashâbı yedine teslim ve mu'teber üzere harc için aldıkları akçe yine re'îsi ma'rifetiyle küttâba taksîm olunub mührü mutâbık mütevellî ve kâdî 'arzı olmadıkça rûznâmçede mukayyed olan cihât 'arzuhal ve 'arz etmeğe me'mûr olmayanların 'arz ve i'lâmlarıyla cihât verilmeyüb ve rûznâmçede kaydı olmayan cihât ve gayri mevâdd için eyâdî-i nâsa berât verilmeyüb ve rûznâmçeleri her gün akşam vakti kîseye vaz' ve mühürlenüb ve irtesi gün yine re'îsi ma'rifetiyle açılıb bu nizâma ale'd-devâm mer'î ve mu'teber tutulub ve aslında kaydı Askerî Rûznâmçesinde mukayyed olan cihâtı mâliyeye kayd için derkenâr murâd idenlerin 'arz ve 'arzuhalllerine mâliyeye kayd olmamak üzere fermân-ı âlî sâdır olunduğu derkenâr olunub bu husûsun hilâfına vaz' u hareketden be-gâyet tevakkî' ve mücânebet ve işbu emr-i celîl-unvânımın birer sûreti Askerî Rûznâmçelerinin bâlâsına kayd ettirmek bâbında fermân-ı âlîşânım sâdır olmuştur buyurdum ki; hükm-i şerîmfîm vusûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şerefyâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-imtisâlimin mazmûn-ı itâ'at-makrûnuyla âmel olub hilâfına rızâ ve cevâz göstermeyesin şöyle bilesin 'âlâmet-i şerîfe i'timâd kılasın. Tahrîren fî evâhiri Recebü'l-ferd sene ihdâ ve erba'în ve mie ve elf.

Ek-2: VGMA Defter 1444'ün ilk sayfasında kayıtlı Hülâsa-i Fermân.

Mührü mutâbık mütevellî ve kâdî 'arzı olmadıkça rûznâmçede mukayyed olan cihât 'arzuhal ve 'arz etmeğe me'mûr olmayanların 'arz ve 'ilâmlarıyla cihât verilmeyüb ve rûznâmçede kaydı olmayan cihât ve gayri mevâdd için eyâdî-i nâsa berât verilmeyüb ve rûznâmçeleri her gün akşam vakti kîseye vaz' ve mühürlenüb ve irtesi gün yine re'is ma'rifetiyle açılıb bu nizâma ale'd-devâm mer'î ve mu'teber tutulub ve aslında kaydı Askerî Rûznâmçesinde mukayyed olan cihâtı mâliyyeye kayd için derkenâr murâd idenlerin 'arz ve 'arzuhallerine mâliyyeye kayd olmamak üzere fermân-ı âlî sâdir olduğu derkenâr olunub bu husûsun hilâfına vaz' u hareketden be-gâyet tevakkî' ve mucânebet ve işbu emr-i celil-unvânımın birer sûreti Askerî Rûznâmçelerinin bâlâsına kayd ettirmek bâbında fermân-ı âlîşânım sâdir olmuştur buyurdum ki; hükm-i şerifim vusûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-imitsâlimin mazmûn-ı itâat-makrânuyyla âmel olub hilâfına rızâ ve cevâz göstermeyesin şöyle bilesin 'âlâmet-i şerife i'timâd kılasın tahrîren fi evâhiri Recebül-ferd sene ihdâ ve erba'in ve mietin ve elf.

Ek-3 Hurûfât Defteri fihrist örneği

Ek-4: Hurûfât Defteri sayfa örneği

Ek-5: Hurûfât Defteri sayfa örneği

